

A SÉMI NÉVSZÓ SZÁMVISZONYAI.

I.

A sémi számviszonyt tárgyaló előadásunknál mindenek előtt azon nyelvtani első tanfolyamunk alatt már belénk rögzött hibás felfogást távolítsuk el, mely az összes számviszonyról való tanulmányt a „singularis“ és „pluralis“ sarkalatos ellentétében keresi. Valamint a görög vagy latin esettan még az árja eseteket se méríti ki teljességökben, úgy e két nyelv „numerus“-ról való elmélete se elegendő a nyelvgyakorlat teljes megértésére. Már most azon elméletet, mely még az árja nyelvek körén belül se kielégítő, melyet az újabb tudomány kibővített, szabad-e más nyelvtörzsokhöz tartozó nyelvekre rátszokolni? Úgy gondolom, hogy ezen kérdésre könnyü felelni.

A nyelvtanulásnál nem vezethetnek járszalagon holmi kész meghatározások. Az élesen figyelni tudó előtt a tárgy sokszoros különbséget mutat. Az élesen figyelni tudás az, a mit követel ily természetű előadásnál a sémi nyelvtudomány mestere — mint méltán nevezi ötöt Dillmann — Ewald. Még egy közös törzs nyelvei se egyeznek meg teljesen a nyelvalakok megválasztásában, habár hasonló elveket követnek alakjaik kifejezésében; itt se lehet az egyik rokonnyelv grammaticáját a másakra ráhúzni.

Tárgyunkra visszatérvén, mindjárt kezdetben a nemi egyes (generalis) veendő tekintetbe. A számviszony szükségkép a nemi egyes alapjára viendő vissza. Steinthal „Charakteristik“ című munkája 85-ik lapján e nemi egyesre vonatkozólag így ír: „valamennyi szó bizonyos fogalomnak felel meg, de nem minden szó vagy fogalom felel meg bizonyos dolognak, és pedig két oknál fogva. A szó

ugyanis nem egy bizonyos dolgot, hanem a nemet nevezi meg, melynek fogalma alá tartozik a dolog; s ez az, mi mindenek előtt a fogalmat a pusztá részszemlélettől megkülönbözteti. Ha egy kart vagy kezet képként tüntetünk magunk elé, úgy az részszemlélet. A fogalom azonban nem tartalmaz ilyen képet, se semmi egyest, hanem az egész nemet tartalmazza. Azon szó, mely németül kezét jelent, ezt mint a megragadót, a tárgyhoz hozzákapót nevezi meg (Hand von hindan)*. A kart jelelő német szó összefoglalt hajlást jelent (az „arm“ szónak „ar“ a gyöke *αιρω*). A valóságban csak az egyes dolog létezik, a szemléletnek csak ez lehet tárgya. A lélek azon képet, a mely a külső tárgy után szemhártyánkon támad (a szem reczés hártáján), eszményi vonalokban másolja; s ezen eszményi utánrajzolat már maga a szemlélet, mely megfelel bizonyos tárgynak. A fogalomnak tárgya azonban valami általános, t. i. a nem, ez nem szemlélhető, ez a lélek belső munkásságának fejleménye, ebben rejlik képzése. Az egyes orosz lány bizonyos helyzetében, a téren bizonyos kékség szemléltetik, de az orosz lány, a kék szín csak a lélekben létezik, — ezek fogalmok, szavak.“ Fontos mondatokat idéztem, melyek az új nyelvészet legjelentősebb eredményét jelzik. Úgy a szokások és erkölcsök, mint a nyelv, saját bensőnkéből támadnak. Az emberi szokások nem az állatok szokásainak utánzása, az emberi nyelv nem a természet másolása.

A fogalom tárgya tehát nemi egyes. Ezen nemi egyes még nem singularis, se nem pluralis. A sémi népszellem a nemi egyest határozatlanságából kiemelni hajlandó. Ide tartozó példák nagy számmal fordulnak elé, s több osztályba sorozhatók. Vegyük elé a növényi osztályt, s lássunk példákat reá: אבטחים „dinnye“, אהלות, אהלים „aloe“, אלמנים „szantálfa.“ Innen jön az, hogy nem ritkán találunk a héberben többest ott, hol p. o. a magyar nyelv nemi egyest használ. Így קטנים (Gen. 43. 11), שקדים (ugyanott). A magyar e helyen diót, mandulát mondana, így fordítá e verset Károli Gáspár is. נהל השמים magyarul „ákác-völgy“, עצי שמים magyarul „akác fadarabok.“ Még megemlítendő a תאנים többes, mely a rendes תאנה helyett egynehányszor fordul elé. Ezen növények és fák nem egyes példányokban, hanem kiválólag csoportosan

*) A sémi *jad* (= kéz) eredetileg a lapost jelenté, a mi épen úgy lehet a kéz lapja, mint a láb talpa.

tünvén fel, a sémi népszellem e csoportozást többesszámában fejezi ki. Singularissá a nemi egyest a körébe tartozó létezőnek bizonyos meghatározása teszi, s ezen meghatározás ötféleképp történik, ú. m. 1) mutatónévmás, 2) az egység számneve, vagy ennek alakja, 3) birtoknévmás (birtoknévmásragok), 4) a névelő hiánya által, 5) még egy pár a magyar „egy darab”, „egy szál”-féle constructióra emlékeztető kifejezést említek meg. A Genesis 18-ik f.-ben az ötödik vers így kezdődik : וַאֲנִי קָהָה בֵּית לָחֶם K. G. fordítása szerint : „azonközben hozok egy darab kenyeret is.” راس الغنم = pecus de grege unum. Egy pár olyan szó is van, a melyeknek fogalmához az egység hozzátapadt a nélkül, hogy ezt külső jelzés elárulná, az ilyenek gyűjtő szavaiknak kortársai. Ilyen egyesszám-értelmű szó a שָׂה = egy darab juh, bárány, birka. Mózes 2-ik k. 12. f. 3-ik verse : דָּבְרוּ אֶל-בְּלִעְזַת יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר בְּעֶשֶׂר לַחֹדֶשׁ הַזֶּה וַיִּקְהוּ לָהֶם אִישׁ לְבֵיתוֹ שָׂה קároli Gáspár fordítása szerint : „Szóljatok az Izrael egész gyülekezetének, mondván : Ez hónap tizedik napján minden ember válaszszon egy bárányt az atyáknak házok szerint, azaz házonként minden gazda egy bárányt.” Az arab شاة⁵ a شاعة⁵ alak összevonása, melyben az ش- végzet utólagos hozzátétel a شاة szóban megvolt egység fogalomnak elhalaványodását követő időből. A שָׂה-nek megfelelő gyűjtőszó a héberben צֹאן, az arabban غَنَمٌ (o'no syrül). الشاة⁵ = genus ovium, itt a névelő az egyes számot collectivummá változtatja. Igen valószínű, hogy a sémi nyelvek régiségében több egyesszámú szó létezett, melyek idő múltával a nép emlékezetéből kivesztek. Ilyen egyesszám-értelmű szó a héberben שׂוֹר = egy darab marha, — ennek gyűjtő szava בָּקָר. Mózes 3. k. 22. f. 23. verse így hangzik : וְשׂוֹר וְשָׂה שְׂרֹנֵעַ וְקִלְוֵט נִדְבָה וְגו' קároli G. fordítása szerint : „Ökröt vagy juhot, fogycatkozott vagy alkalmatlan tagút a szabad akarat szerint való áldozatban megáldozhatod; de nem léssen kedves a fogadásból való áldozatban.” Szó szerinti fordításban az „egy” számnevet nem lett volna szabad kihagyni a mondatból.

Maga a nemi egyes a mint a beszéd folyamában egyszer már megemlítetett, később megint előfordulva névelőt kap. Mózes 1. k. 1. f. 20. v.-ben, hol először történik említés madárról, ez mondatik : וְעוֹף יְעֹמֵף עַל הָאָרֶץ. A 23-ik v.-ben már névelő előzi meg az עוֹף

szót : **וְהָעוֹף יִרְבּוּ בְּאֶרֶץ** K. G. fordítása szerint: „a repdeső állatok is pedig szaporadjanak a földön.“

A névszó meghatározása (determinatio) nem eredeti jellemvonás a nyelvekben. A sémi rokonnyelvek egymástól való elválásukat követő időben használtak fel eredetileg más hivatással bíró nyelvanyagot névszavaik meghatározására. Az assyr és árámi nyelvek egy eredetileg a névszó teljesebb kiemelésére használt ragasztékot (mely a *man, ma, mi* mutatónévmások közös gyökéhez tartozik) forgattak ki saját használatából a determinatio kifejezésére. Az arabban ép ezen rag hiánya jellemző a determinatiónál. A himjáriiban a mimatio egyformán fordul elő a determinatio és indeterminatio eseteiben. Már ebből is látszik, hogy ezen mimatio csak később és nem általánosan vált a determinatio eszközévé. Albakrí helyesen fejti meg a **كان اسمه تلف ثم زيدت اليه** alakot : **ما فقيلا تلف ما (تلف + ما) ثم حُفِّفَ فقيلا تلف** (összevonva).

A himjáriinak magának ép oly kevésé van articulusa, mint az aethiopsnak. Az aethiops nyelv ott, a hol a determinatio kiemelését szükségesnek tartja, különböző eszközökhöz nyúl. A héber és arab nyelv egy eredetileg mutató névmást használnak névelőül. A görög névelő is eredetileg mutató névmás. Az arab- és héberben némely szó előtt a **ה, אל** még mutató értelemmel bír, így : **העולם, העולם, העולם** = „az idén.“ A magyar nyelv is eredetileg nem bírt a determinatio saját jelével; maga a népnyelv hosszú ideig tartózkodott tőle. A keszthelyi codex bár újabb eredetű, gondosan kerül a articululus használatát. Így ír egy kertész az „Okmánytár“-ban foglalt magyar levelek valamelyikében ¹⁾: „Kert jó modon vagyon, ha még király s jönne be mondana hog' byzon jól vag'on. Fűveket szépen megkapáltatam, répát elvettetem, utak szép tyztán vannak.“ Ezen levél a XVI-ik századból kelt. A determinatio egyszer erős gyökeret verve a nyelvben, szeret túlterjedni természetes határain. Ezt mutatja mai népnyelvünk ²⁾, az új-görög ³⁾, a syr stb.

A „minden“ szó hozzájárultával kifejezi a nyelv, hogy mind az, a mi bizonyos nemi egyes alá tartozik, egyenként és összesen

¹⁾ 400-ik m. l. 97. l.

²⁾ „Az én jó anyám“-féle mondatokban.

³⁾ „*ἡ μεγαλοφυής αὐτῆ γυνή*“ stb.

érintve van. Mózeses 1. k.-nek 1. f. 21. v. ben olvassuk: כָּל-עוֹף כָּנָף וְכָל-מִגְדָּה K. G. fordítása szerint: „és minden repdeső szárnyas állatokat az ő nemek szerint.“ Így egészíti ki az egyik fogalom a másikat, szó szóhoz sorakozván. Több-kevesebb szó kivántatik a tárgy rövid leírásához, pontos leírását maga a tudomány adja. A nyelvtanítás egyes, a figyelmet megragadó vonást általánosított; a fővonás mellett egy mellékvonás a mondatnak előrajza. A tárgyat szava nevezi meg, de meghatározása több-kevesebb mellékvonást igényel, — leírása néha hosszú lapokra terjed, az egyszerű fogalom távol lévén attól, hogy a kültárgy másolása legyen.

Priscianus nyelvész így különbözteti meg az egyszámot a többestől: „Singularis quidem numerus finitus, pluralis vero infinitus“ ¹⁾. A többesszám mindig abstractio. A pluralisban befoglalt egyesek számát vagy nem tudjuk, vagy ha tudjuk, legalább nem látszunk tudni. A többség fogalmát a többesszám fejezi ki. A többes maga is két nagy osztály alá tartozik. Mind azt, mit többesben látunk, két nagy osztályba sorozhatjuk. A kettő közti különbség fokozatos. Az abstractio nagyobb az egyikben, mint a másikban. Az egyik az egyesek foglalatja, a másik az egyesek felolvadása egy eszményi egységbe. Az egyik az egész felszínén átcsapong, a másik az egyes alkotó részeket is érzi s figyelmes lesz. A többesek egyik osztályát valódi többesnek, másik osztályát elvont gyűjtőszóknak nevezhetjük. Az elsőben az abstractio alsóbb, az utóbbiban felsőbb fokát érte el. Ezen második osztály megint két részre oszlik tartalmának mennyisége szerint; a több-kevesebb osztályoz itt.

Vannak továbbá bizonyos gyűjtő értelmű szavak, melyek a természetben együttesen létező és feltűnő lények csoportosulását jelentik. Ezek két alsóbb osztályra oszlanak, 1) hímnemű ²⁾, 2) nőnemű egyszám alakok.

Vannak mondattani használatokban gyűjtő értelemmel bíró egyszám alakok; némely párosan előjövő névszavak (נִצְר וְנִקְן), az articulussal bíró melléknév, részesülő, n. gentilicium tartoznak ide. Kettős többes is fordul elő, melynek szinte megvan a maga jelentősége. Mind ezekről alább bővebben lesz szó.

¹⁾ Tract. Gram.

²⁾ نَقْد = Genus ovium deforme et brevipes stb.

Továbbá a többes nem csak többséget, sokaságot, hanem kiterjedést is jelenthet, és pedíglén 1) téri, 2) időben való, 3) fogalmi kiterjedést. Ezen három alosztályra három példa: מְרִבּוֹת (= környék, körül), חַיִּים (= élet), רַחֲמִים (= könyörületesség). A kiterjedés és többség rokon két fogalom, maga a többség távolról nézve kiterjedésnek látszik. Innen van az, hogy כְּבִיר két jelentéssel bír, ú. m. 1) „nagy“, 2) „sok.“

Néha a többes az egyesszám nemének fajok szerinti különbségét jelenti.

Van továbbá olyan kültöbbes, mely concret értelmű szót jelent.

Végre a kettőst emlitem fel, mely alak úgy a sémi, mint árja nyelvcsaládhoz tartozó nyelvek egynémelyikében korán feledésbe ment.

Íme ez a sémi számviszony köre! Az ilyen számviszony megnevezésére több műszó kell, mint a mennyit Aelius Donatus, vagy a thraciai Dionysiusus nyelvtanában találunk. Az arab nyelvtan a műszavak nagyobb gazdagságát fejté ki, mint a héber vagy syr nyelvtan, melyeket a kínálkozó terminus egyszerűsége a megnevezendő tárgy sokaságától eltérített. A syr nyelvtan görög példa után indúlt. A héber első nyelvtanírók Saadia Gaon s R. Juda Chiug az arabokat tanulmányozván, nem bírtak a közös semitismus, az arab és héber nyelv összetartozásának világos öntudatával. Bar Hebraeus syr író legelemibb meghatározásait is a görög tudományból merítette (v. ö. „metul furs'ó dgense“ czikkét Aristoteles „περὶ ἐρμῆς“ ide tartozó helyeivel). Maga az arab nyelvtan se bírja a névszó számviszonyának teljes terminológiáját.

A sémi névszó számviszonyainak összegét következő táblázat mutatja:

- 1) Nemi egyes.
- 2) Egyesszám.
- 3) Kültöbbes.
- 4) Beltöbbes.
 - 1) a kevésszám többese,
 - 2) a sokaság többese.
- 5) Gyűjtőszavak.
 - 1) hímnemű,
 - 2) nőnemű egyesszámalakok.
- 6) Kettős többes.

- 1) Két kültöbbsből,
 - 2) két beltöbbsből álló,
 - 3) elegytöbbs.
- 7) A kiterjedés többese.
- 1) Téri,
 - 2) időben való.
 - 3) fogalmi kiterjedés.
- 8) A species különbségét jelentő többes.
- 9) Kettős.
- 10) Concret értelemmel bíró kültöbbs.
- 11) Résztöbbs.
- 12) Az egyesszámalak kültöbbsese.

Ezen táblázat feltünteti a tárgy világos átnézetét, ezért adtam tájékozással. Morphologiai osztályzással nem sokra mennénk. Az alakok a bennök nyilatkozó értelemmel együtt, képeznek valódi tudományt.

Böttcher még „multiplicativ“ többesről is szól, de én nem látom ezen osztály helyét. Ezen többes B. szerint 1) a „számlálható“, 2) az „oszthatóknál“ fordul elő. Az arithmeticusra bízom annak megvitatását, hogy helyes-e ezen terminus, vagy helytelen, — alig fogja helyesnek tartani. A תַּדֵּשׁ יָמִים kitétel második felében „additio“-t, de nem „multiplicatio“-t látunk. Úgy gondolom, hogy azon többesek, melyeket B. sorozóknak tart, beleilleszthetők tizenkéttagú táblázatunkba.

II.

A nemi egyes azon alak, melyben a tárgyakról való fogalom támadt. Ilyen generale, mely egyformán jelenthet egyest és többest, מִן־סִבְהָמָה סְהוּרָה וּמִן־סִבְהָמָה אֲשֶׁר אֵינָה סְהוּרָה וּמִן־הָעוֹף וְכַל עוֹף וְבָהֵמָה és עוֹף. A Genesis 7-ik f.-nek nyolczadik verse így hangzik: מִן־סִבְהָמָה סְהוּרָה וּמִן־סִבְהָמָה אֲשֶׁר אֵינָה סְהוּרָה וּמִן־הָעוֹף וְכַל מִן־סִבְהָמָה אֲשֶׁר רָמַשׁ עַל־הָאָרֶץ K. G. fordítása szerint: „A tiszta barmok közül, és a tisztátlan barmok közül, a madarak közül és minden földön csúszó-mászó állat közül.“ רָמַשׁ a nemiegyesre vonatkozólag így ír: דָּרָךְ אֲרִיץ לֹוֹמֵר עַל שׁוּוֹרִים הֵרְבָה שׁוּר אָדָם אֹמֵר לַחֲבִירוֹ. Mint láttuk, Blילה קרא התרנגול ואינו קראו התרנגולים (וישלה לב). észrevehető törekvés a sémi nyelvekben e határozatlan szint határozottal felcserélni. Láttuk már, hogyan teszi a sémi népszellem ne-

miegyesét egyesszámmá. A nyelvhasználat igyekezést mutat, a nemi egyeseket gyűjtő szókként forgalomba hozni. **בְּהֵמָה** csak ritkán jelent egyes állatot (Neh. 2. 12.). **חַיָּה** többnyire „állat“ gyűjtő értelemben, **גִּבְלָהּ** ritkán „egy hulla.“ **עַם** mindenütt gyűjtő, kivéve némely személynevekben, mint p. o. **עַמִּינָדָב, עַמִּיפָרַי** többnyire „gyümölcsök“; **עֵלֶה** ritkán „egy falevél“ (Gen. 8. 11); **שִׁיחַ** közönségesen „lombok“, egy párszor „egy lomb“; **אָדָם** „az emberi nem.“ A hol „egy emberről“ van szó, ott az **אִישׁ** szó fordul elő. Ezen határozottan színező hajlamból támadtak az egyesszámok, a gyűjtőnevek. Még itt külön megemlítendők az anyagnevek. Az anyagnak homogen részekre való oszthatóságánál fogva egyformán szükségtelen az egyes és többes megjelélése. Ezek legtöbbszörre egyes szám alakok, melyeknek nincs többesalakja, mint p. o. **בַּרְזֶל** „vas“; **זָהָב, הַרְוִיץ, הַרְוִיץ, פֶּזֶז, פְּתוֹם, הַרְוִיץ, זָהָב** „arany“ stb. Ott a hol az „egy“ és „több darab“ kifejezendő, a nyelv a „számviszonyokra“ megint reá szorúl. Az arab **ذَهَبٌ** anyagszónak ismeretesei belsőtöbbsesei.

A Genesisnek előbb idézett versében eléjön ezen sor: **וְבַל אִשָּׁר: וְבַל אִשָּׁר. וְרַמַּשׁ עַל הָאֲדָמָה.** Valamint az egyesekben, úgy a népekben is kitünő előmenetelt jelel az általánoshoz való elérés, a folytonosság gondolata, az összesség fogalma. A mit egy bizonyos faj (species) tapasztalásunk körében már előfordult egyéniségeinél lényeges sajátásnak látunk, azt a még nem látott ezen fajhoz tartozó egyéniségekre is kiterjesztjük. A lélek, ezen rövidebb, vagy bármi hosszú sor egy szóval való kifejezésének égő szükségét érzi, s csak akkor, a midőn e szóra talált, képes arra, hogy általános értékű ítéleteket kellően kifejezzen. Az okoskodás oda vezet, hová a tapasztalati tudás még el nem érhetett. Ezen inductiót nevezte Bacon „inductio per enumerationem simplicem, ubi non reperitur instantia contradictoria“-nak. Tapasztalati ismereteinket ilyen inductio bővíti. Az összesség fogalmának megszerzésére a külvilág csak az első lökést adja meg. A golyó, a kör, kezdő s végző pontot nélkülözve az összesség képletének látszik. Innen van az, hogy a héber **כֹּד** (**כֹּד**) a **גָּלַל** (= hengeríteni) igével szoros rokonsági kapcsolatában áll; — **כֹּלִיל** tudvalévőleg úgy a héberben, mint az arabban koronát jelent. A „minden“ szó birtoknévmással ellátott névszó eléjövén, megszűnik általános lenni, s viszonyossá válik, a birtoknévmásrag meghatározása lesz.

A táblázat harmadik pontja az egyesszám. Mint láttuk, van két olyan szó, mely csak egyesszámot jelent, t. i. a שָׁרָה és שׂוֹרָה. Ilyen szó kezdetben több lehetett. A névnyelv az egyes fogalmak kifejezésére a homonymák kisebb-nagyobb számát fejtvé ki, ezen eredeti gazdagságból collectivum és az egyesnek külön név is juthatott. A mai népnyelvek is gazdagok hasonértelmű szókban. A שׂוֹרָה egyszer eléfordúl Hoseasnál (12—12) többesben, de ekkor is nem „bikák“, hanem csillagászati értelmében vétetik. Ezenkívül némely csak egy példányban látott tárgyak, ú. m. nap és hold (שֶׁמֶשׁ, יָרֵחַ) szintén csak egyesszámokként fordulnak elé. A héber kosmographia még nem ismert „napokat“ és „holdakat.“ A hold azonban a magányosan észrevett tárgy ismétli magát, a számviszony is bekövetkezik, כְּסִיל = „Orion“, כְּסִילָה = „az Orionhoz hasonló csillagzatok.“ Harmadszor a személynevek jegyzendők meg a héberben. Egy név több személyt nevezhetvén meg, az arab a nyugati nyelvekkel megegyezőleg a személynevek többesét képezheti, így عَبَادَةٌ = „az Abdallahok.“ A béber ezt a többesképzést nem ismeri. A mi nyugati nyelveinkben is bizonyos nevek többesbe nem tételnek. Minden nép előtt ragyog egy-egy név fényes példaként, melyet az utókor másokkal meg nem oszt s másokra nem ruház. Az előbb említett שָׁרָה és שׂוֹרָה szavak szintén nemiegyesek voltak kezdetben, innét van az, hogy Esaiás 7-ik f.-nek 25-ik v.-ben még határozatlanul állnak. Az idézett vers tartalma : וְכָל הַהָרִים אֲשֶׁר בְּמַעְרָב יַעֲרֹנוּ לֹא תִבּוֹא שָׁמָּה וְרֵצַת שְׁמִיר וְנִשְׂתַּ וְהָיָה לְמַשְׁלַח שָׁרָה K. G. fordítása szerint : „Azokat a hegyeket pedig, melyeket kapálni kellett volna, de nem kapáltak, a tövis és gaz nem veri fel, hanem barmoknak való hely lesz, és hogy a juhok azt tapodják.“ Singularissá a nemiegyest foglalatajának közelebbi meghatározása teszi, a mi ötfélekép történhetik, ú. m. 1) mutatónévmás, 2) az egység számneve, vagy ennek alakja, 3) birtoknévmásragok, 4) a névelő hijánya, 5) egynehány külön szó által. A mi az egység alakját illeti, ez a nőnem alakja. Az egység elvont fogalom ; a lélek az egyest nemétől, fájától gondolatban választja el, s így támad az egység, a tárgy egyesszáma. Valamint a nemiegyes képzésénél a tárgy körületétől, úgy itt az egyes nemétől választatik el. Az egység alakjának arab neve : 'asma' vahhdatin (= nomen unitatis). Az

arab nyelvben az egységalak az egységnek rendes kifejezését képi.

A ⁵وَاحِدٌ számnév oly szóknál fordul elé, melyeknek vagy nem volt, vagy kopást szenvedett egységi alakja. Midőn a nyelv két ilyen eszközzel rendelkezhetik, ú. m. alakival és külsővel, az alakról való öntudat idejében az előbbeni, mint belsőbb, közvetlenebb, az utóbbin túl ad; az alakról való öntudat alkonyodását nyomban követi a megfordított viszony, az utóbbi ajánlva jelentési tartalma által az előbbent könnyen háttérbe szoríthatja. Így történt ez a héber nyelvben, melyben az egység alakjánál sokkal túlnyomóbb az egység számnevének használata. Mig az arabban a változékonyság nélkül való pusztai élet s érintkezési hiány más népekkel a nyelv birtokában levő kincset híven megőrizte, addig a héberben a kincs egy részét a könnyebb érintkezés elfogyasztatta. Így történt ez az egységi alakokkal is. Mig az arabban az „egyszer” igehatározó (eredetileg főnév) ⁵مَرَّةً (⁵مَرَّةً) tehát egységi alak, addig ez a héberben ⁵אֶחָד mi egy régen használatban volt ⁵אֶחָד אֶחָד (= egy lépés, Jos. 6, 3. 11, 14.) helyett áll. Lássunk arab egységalakokat, ilyenek: ⁵بَيْضَةٌ „egy tojás” (⁵بَيْضٌ = tojás, fejr); ⁵دَهَبٌ „az arany részecskéje” (⁵دَهَبٌ = arany); ⁵سَمَكَةٌ „egy hal” (⁵سَمَكٌ = hal); ⁵سَرَّوَةٌ „egy cypressus” (⁵سَرَّوٌ = cypressus); ⁵خَشَبَةٌ „a fának részecskéje” (⁵خَشَبٌ = darab fa, lignum); ⁵لَحْمَةٌ „egy darab hús” (⁵لَحْمٌ = hús); ⁵خَمَامَةٌ „egy galamb” (⁵خَمَامٌ = galamb); ⁵تَبْنَةٌ „egy szalmaszál” (⁵تَبْنٌ = szalma); ⁵عَنْبٌ „szőlő”; ⁵عَنْبٌ „szőlő-szem” (⁵عَنْبٌ = szőlő); s így tovább. Az arab névimód (infinitivus) is tehető ezen alakba, s ez esetben a cselekvés egy bizonyos esetre szorítkozik, a maga általánosságából kivetközvé. — Az egység alakja az aethiopi nyelvben csak itt-ott fordul elé, végzete â. Sok állat és növény-név végződik â-ba. Ezen â helyett néha ê fordul elő. Itt is tehát nőnemű végzet az, mely az egyest neméből kiválasztja. Héber egyes-szám alakú szók ⁵אֶחָד „egy hajó” (⁵אֶחָד „több egyes hajó”), ⁵אֶחָד „hajó”; ⁵שִׁירָה „egy ének”, ⁵שִׁיר „ének”; ⁵שַׁעֲרָה „egy szál haj”, ⁵שַׁעַר „haj”; ⁵נֶיֶךָ szinte egységi alak (⁵נֶיֶךָ) stb. A ⁵רַב־נֶיֶךָ egységi alaknak elveszett nemiegyese a héberben, de még megmaradt az arabban

(דָּבָר) *). Még a לִילִיּוֹמַי egységi alakot jegyzem meg a לִילִיּוֹמַי (= liliom) nemiegyes alak mellett. A לִילִיּוֹמַי (= fellegek) egyszer valószínűleg „nomen unitatis“ volt, mely megfelelt a לִילִיּוֹמַי nemiegyesnek, valamint az arab عَنَاةٌ, عَنَاةٌ megfelel a belső többes عَنَاةٌ-nak. Valószínűleg kezdetben a héber nyelvben is több ilyen „nomen unitatis“ létezett. A כִּנָּם egyesszám alakja csupán csak a Talmudban fordul elő (כִּנָּה). A mi magát az egyesszám alakját illeti, ez nőnemű; a nőnem alkalmas az abstractio kifejezésére, az egyesszám pedig elvonás a nemiegyesből. — Az egyesszámot a határozatlan szerkezet, tehát a névelő hiánya is kifejezheti. Kezdetben határozatlan alakban jelent meg a nemiegyes, később határozottban, s jelentése is a collectivum felé hajlott. A determinációnak ilyen szerep jutván, az indeterminatio kettőt jelenthetett, ú. m. 1) a mit neve megnevez, 2) az egyesszám értelmét. A Példabeszédek VI-ik fejezetének 5-ik versében két ilyen határozatlan névszó fordul elő: הַנְּצִל הַקֶּשֶׁת מִיַּד יְקוֹשִׁי וְהַצִּפּוֹר מִיַּד הַבָּרְבִּישׁ „Szabadítsd ki magadat, mint a vadkecske a vadásznak kezéből, és mint a madár a madarásznak kezéből.“ A Példabeszédek 25. f.-nek 11. v.-ben írva van: תַּפְּוֹחַי זָהָב בְּמַשְׁפְּוֹת כֶּסֶף דָּבָר דְּבוֹר עַל-אֶפְנוֹי K. G. fordítása szerint: „Mint az arany alma az ezüst rostélyokban: olyan az alkalmatosan mondott szó. K. G. e két verset se fordította szabatosan. Nem minden vadkecske szabadul ki a vadász kezéből, s nem minden madár a madarászból; itt tehát nem nemiegyest ért a Példabeszédek írója, hanem azon vadkecskét és madarat, melyeknek sikerült kiszabadulása. Az arab nyelv köréből is hadd álljon itt egy példa: وَكَانَ غَزَا يَحْكُمُ بَعِيرًا أَوْ أَكْثَرَ „az egész czérna készletet egy vagy több öszvér elhozta.“ Az egyesszámot az itt elésoroltakon kívül még némely külön álló szó jelenti, ezek a névszavakhoz hozzájárulnak. A Genesis 18. f.-ben az 5. vers így kezdődik: וְאֶקְחָהּ וְאֶת-לֶחֶם K. G. fordítása szerint: „azonközben hozok egy darab kenyeret is.“ Ilyen szó az aethiopi nyelvben a „fet“ és „fetet.“ رَأْسُ الْفَنَمِ = pecus de grege unum. A magyarban is van több ilyen szó, mint p. o. „darab“, „szál“ stb. Ezekhez azonban az „egy“ számmet még hozzáteszszük. Ott a hol egy bizonyos, vagy bi-

*) A דְּבָרִים többes tanuskodik az egyszer megvolt, de elveszett nemiegyes alak mellett.

zonytalan emberről van szó, az ׀ִןִן szó nem jön elé a héber nyelvben, hanem az egyesszám ezen két esetében ׀ִןִן vagy ׀ִןִן ׀ִן körülírásra fogunk találni; az ׀ִןִן azon szavakhoz tartozik, melyek a nemiegyes általánosságát az egyesszám értelmével cserélték ki.

III.

A sémi népfajt a symbolica különösen jellemzi. E népfajnak eszménye soha se lehetett az alaki tökély, az alak csak annyiban jött tekintetbe, mint az eszme kifejezésében az ezt magában foglaló hüvely. Az eszmének megtestesülésénél az anyagiból csak annyi jutott, mennyit az elkerülhetlen szükség kívánt, s anyaggá csak a legkönnyebb, átviláglóbb, hogy úgy mondjam légényszerű állomány lett. Magánhangzók fejezik ki a nyelv alakok egy igen tekintélyes részét; a magánhangzó a mozdulat elvoka, míg a más-salhangzó a szók vegytani részét képezi. Helyesen mondja Steintal „Charakteristik“ című munkája egy helyén: „Sémi felfogást mutat a magánhangzó helyzete az írásban; tudvalevőleg a magánhangzót nem a mássalhangzó mellé, hanem felé vagy alá helyezi az író. A mássalhangzó az anyagi, vegytani rész, a magánhangzó az anyagot átható életerő, a mozgást előhozó, szervező alak.“ Nem fog tehát meglepő lenni azon jelenség, hogy a sémi többesszámot is a magánhangzók minőségi és mennyiségi elváltozásai jelentik.

A többesszám mindig abstractio. A pluralisban befoglalt egyesek számát vagy nem tudjuk, vagy legalább nem látszunk tudni. A többes két osztályra oszlik. A többes első osztályát valódi többesnek, második osztályát elvont gyűjtőszóknak nevezhetjük. Az elsőben az abstractio alsóbb, az utóbbiban felső fokát érte el. Ezen már egyszer elmondott tételek képezik a bevezetést a következőkhöz. A legtöbb sémi nyelvész, a többes második osztályát az éjszaki sémi nyelvektől elvitatja, így Renan. Más mutat a gondos szélyeltétekintés a sémi nyelvek éjszaki területén. Így ír egy helyen Renan: „Az arab nyelv bír némely különösséggel, ilyen a pluralis fractus, az esetragozás (flexions casuelles) s több igealak.“ Ellenkezőleg áll a dolog, mind a pluralis fractus (tehát a többes második osztálya), mind az esetragozás a semitismusnak közös birtokát képezi, s csakugyan igaz az a mit mondanak: a mi legnagyobb aka-

dályt gördít a sémi összehasonlító nyelvstudium elé, az az alakok igen nagy hasonlatossága.

A következőkben lássuk a tárgyunkkal való foglalkozás rövid történetét. A jeles Bochart a Mózes III. k. XVI. f.-nek 8. v.-ben előforduló עֲרִיזִים szót a senki fülétől nem hallott arab عَرِيزٌ pluralis

fractussal (belső többes) vetette össze ¹⁾. Az idézett bibliai verset K. G. így fordította: „És Áron vessen sorsokat a két bakokra, az egyik sorsot az Úrért, a másikat az Azazel nevű hegyre bocsátandó bakért.“ Az עֲרִיזִים szó Bochart szerint ἀναγορησις²⁾-t tenne, pedig nyilván való dolog, hogy egy a pusztában lakó kakodaimon neve, kit különböző sémi népek áldozatokkal igyekeztek ártalmatlanná tenni. עֲרִיזִים egy teljesebb עֲרִיזִים alak helyett áll, mely a עֲרִיזִים igető második szótagának ismétléséből eredt. Épen így támadt a הַצִּירִים szó is, ezt is egy a הַצִּירִים igéből bővült הַצִּירִים alak előzte meg. Gesenius a עֲרִיזִים alakot felismerte ugyan, de a הַצִּירִים alak eredete körül kétségben volt ³⁾. Bochart után álljon itt Mayer Ernő elmélete. Ezen elmélet szerint a bel- és kültöbbes egyformán semlegesnemű abstractum ⁴⁾. Ily felfogásból kiindulva, Mayerre nézve nem lehetett érezhető szükség az arab és aethiop beltöbbes éjszak-sémi testvéralakjainak felkeresése. Ezen elmélet az értelmileg és alakilag különböző két többesnek Mayer szerint egyenértékű természetén alapszik. Ez alap hibás levén, a rajta nyugvó elméletet mi sem támogatja. Dietrich, marburgi tanár, egy még 1846-ban megjelent könyvében ⁵⁾ a sémi többest csak egy nagyobb egységnek tekinti, mely szerinte oly viszonyban áll az egyesszámhoz, milyenben a melléknevek superlativusa a comparativushoz. Dietrich szerint a külső többes a többesképzés későbbi fejleménye. Ezen elmélet szerencsétlennek nevezhető, egészen mást mutat a nyelvtények gondos tanulmányozása. A semitismus történetén át kísérnünk lehet a beltöbbes eredeti csekély folyókájából támadt árvizet,

¹⁾ L. „Hieroicoicon“ czímű munkájának 749-ik lapját s a folytatást.

²⁾ „Elválások.“

³⁾ „Nobis non dubium — írja — hoc voc. onomatopoët. esse et tubae sonum fractum imitari.“

⁴⁾ L. „Die Bildung und Bedeutung des Plurals in den semitischen und indogermanischen Sprachen“ czímű munkát.

⁵⁾ „Abhandlungen zur hebräischen Grammatik.“

mely a kültöbbsre nézve mind fenyegetőbbé vált. Dietrich az éjszaksémi nyelvek köréből több beltöbbsnek látszó alakot gyűjtött össze elmélete megszilárdítására. Maga a keresés egész méltánylatunkat érdemli, de a talált eredvénnyel nincs okunk megelégedve lenni. D. a többi közt a héber אַרְיָה szót az arab قَتْلِي-féle beltöbbs alakokkal hasonlítja össze; — elfeledte, hogy אַרְיָה egyes szám értelmű szó; ha ezt tudta volna, bizonyosan békét hagyott volna az „egy oroszán-nak.“ Jes. 11. f.-nek 8-ik v.-ben írva van: וַיִּקְרָא אַרְיָה „kiált, mint egy oroszán.“ Az ezen alak végén álló ה a „nomen unitatis“ jele, melyet itt nem *a*, hanem *e* hangzó előz meg, mely a névtő végmássalhangzójának megfelelőbb magánhangzó. Dietrich továbbá az אַרְיָה névszót hozza fel, s erről azt állítja, hogy ez az אַרְיָה névszó beltöbbsese. Ezen állítása se bír valószínűséggel, a פְּעִילִית alak (فَعِيل) úgy látszik, hogy a szántóvető, arató, bormivelő foglalatosságait jelentő névszóalak, ide tartozó szavak: קָצִיר, אַרְבִּיב, קָצִיר stb.; az arab nyelv köréből hadd álljanak itt következők: حصيد, فصیل, هشيم. Ez alak értelmét Derenbourg helyesen vette észre. Lássuk most Ewald elméletét, melyet a jeles Dillmann is elfogadott s következőkben fejtett ki. A külső többsből D. szerint egy maradvány, az *a* vagy *u* betű a szó közepébe hatolván, egy új alak támadt, a beltöbbsé. Ezen kívülről jött magánhangzó — így folytatja Dillmann — a szóba furakodva, onnét az egyesszám alakjaiban eléfordult magánhangzót kiszorítja, mely a szó belsejéből kiszorítatván, a szókezdethez ragadt. Dillmann nézete, mint mondók, igazság szerint a jeles Ewaldé, ki azt már arab nyelvtenában („Grammatica critica“) kifejtette. Ezen elméletet találjuk Ewald későbbi két értekezésében („Sprachwissenschaftliche Abhandlungen“) „inflexio“ név alatt. E minden beltöbbs alakokat egyformán kimagyarázni akaró elméletet részünkről el nem fogadhatjuk. Az alakok változatossága óvást emel az eredet rideg egyformasága ellen. Hamaker jeles értekezést írt tárgyunkról következő cím alatt: „Commentatio de pluralibus Arabum et Aethiopum irregularibus, qui a grammaticis vulgo fracti appellari solent.“ Értekezése megjelent az „Orientaliák“-ban edentibus Juynboll, Roorda, Weijers I, 1840, Amstelodami, 1—63. l. Már ötlet meglepte a „nomen actionis“ s „pluralis fractus“ alakjainak megegyezése. E szerencsés észrevétel sokáig nem hajtott termő

ágot, míg Derenbourg jeles francia tudós ezen frisen zöldelő, de még nem gyümölcsöző ágot elméletébe nem oltotta. Göttingában pályadíjt tűztek ki az arab és aethiop többes alakjainak megfejtésére, a pályázók közt Derenbourg nyert. Terjedelmes értekezése ezen czím alatt: „Essai sur les formes de pluriels en arabe“ a méltán híressé vált „Journal Asiatique“-ban *) jelent meg. Ez értekezés legfőbb érdemét 1) a beltöbbes értelmének kifejtése, 2) a beltöbbes és a névimód alakjainak összehasonlítása s ez egyforma alakok megmagyarázása, 3) a belt. alakjainak rendezése képezi. Derenbourg mély és részben helyes elmélete következő tételekben szorítható össze: a beltöbbes a kültöbbesnél magasabb rendű abstractiót fejez ki. A nyelv ezen nagyobb abstractio kifejezésére már meglevő alakokhoz nyúlt, ú. m. a névimód alakjaihoz. Az egyestől a beltöbbest a megváltoztatott vocalismus, az accentus helyéről való elmozdítása, a nőnemű végzet hozzáadása vagy elvétele különbözteti meg. A kül- és beltöbbes egymáshoz viszonyáról így ír Derenbourg: „a belt. képzésének rendszere a kültöbbesénél sokkal, igen sokkal bonyolodottabb, de túlfelől a gondolat oly árnyalatát is kifejtheti, mely kültöbbessel ki nem fejezhető. Egyformán észszerű mind a két rendszer.“ Miután Derenbourg értekezésének érdemeit felszámítottuk, térjünk át azon állításaira, melyek megrovandók. Különösen két ily állítást említek fel, az egyik az éjszak-sémi nyelvektől elvitatja a beltöbbes alakjait, a másik szerint a nemi egyes s beltöbbes közt fenforgó alaki különbség az utóbbi alakjának gyarapodásában rejlenék. Ezen utóbbi állítását Derenbourg arab forrásból merítette. Ibn Ja'ich D.-től idézett arab nyelvész így ír: *ابنية جَمْعٍ عَلَى حَسَبِ وَاحِدِهِ قَدْ كَانَ الْوَاحِدُ خَفِيفًا قَلِيلَ الْكُرُوفِ قَلَّتْ حُرُوفُ جَمْعِهِ وَحَرَكَاتُهُ الْإِلَاحِقَةُ لِنَتْكَسِيرِهِ وَإِذَا ثَقُلَ الْوَاحِدُ وَكَثُرَ حُرُوفُهُ كَثُرَتْ حُرُوفُ تَلْمِيقِ جَمْعِهِ لِمَا ذَكَرْنَاهُ مِنْ أَنَّ الْجَمْعَ بِنِزَادَةِ عَلَى الْوَاحِدِ*. Egy más helyen Ibn Ja'ich a beltöbbes képzésének három módját tárgyalván, így ír: *وَالْإِمْلاَءُ مِنَ ذَلِكَ الْجَمْعِ بِالزِّيَادَةِ*. Ibn Ja'ich helyesen ismerte fel a három módot, melyek közül az egyik gyarapodás, a másik apadás, a harmadik a vocalismus elváltozása (tehát se nem gyarapodás, se

*) Juin, 1867.

nem apadás); feltűnő, hogy ugyan ő az, ki a három mód alapelve-
nek a gyarapodást tartja, s ily módon utóbbi állításával meggyen-
gíti az előbbent. Én részemről úgy gondolom, hogy Ibn Ja'ich az
idézett helyek elsején egy régibb grammatikai elvet tüntet fel,
melynek már maga se értette valódi vonatkozását. Ezen elv a három
és négy vagy több mássalhangzóból álló szók különbségén alap-
szik. A három mássalhangzós szó a könnyebb, a négy vagy több
mássalhangzós szó a nehezebb. Az utóbbi beltöbbsében a második
szótag megnyújtatik, míg az előbbeniében ily állandó és jellemző
gyarapodás nem fordul elő. Ezt a viszonyt akarhatta azon gram-
maticus kiemelni, kit Ibn Ja'ich meg nem nevezett. A قلیل الحروف
nemiegyes nem lehet hiányos névszó (melynek egyik mássalhang-
zója hiányzik), mert hiszen az ilyen névszó beltöbbsében kiegészítetik,
nem vonatkozhatik tehát reá a mit Ibn Ja'ich mond :

قَلَّتْ حُرُوفُ جَمْعِهِ. A قلیل الحروف terminus alatt a „nomen trilit-
terumot“ kell érteni, a „nomen quadrilitterum“ és a még ennél is több
mássalhangzóból álló névszóval szemben, mely itt كثير الحروف-nak
neveztetik. Ezen arab forrásból merített Derenbourg, — a bennszü-
letett arab nyelvész elfeledtette vele a nyelvtények érthetően szóló
tanuságát. Végül Böttchert említem meg, kinek bámulandó éles el-
méjét nem hiában dicséri a dicséreteiben nem pazar „Literarisches
Centralblatt“ *). Ezen éles belátás legkülönösebben a nem- és szám-
alakok egyenkénti felszámításánál lesz nyilvános. A munka címe :
„Ausführliches Lehrbuch der hebräischen Sprache von Friedrich
Böttcher, nach dem Tode des Verfassers herausgegeben von
Ferdinand Mühlau. Böttcher az arab „pluralis fractusnak“ megfe-
lelő collectiv-képzéseket a héber nyelv körében is talált, melynek :
פָּפָר = faluk, הַתְּמָר = pálmák, עֲצָם = csontok stb. Épen a mily
helyes összehasonlítása, oly helytelen azon állítása, hogy a collec-
tivképzést majdnem mindig megnyújtás eszközzi. Maga is elismeri,
hogy e szabály nem általános értékű, de a kivételeket figyelmére
se méltatja. Ezen hibás felfogást Derenbourg-gal osztja. Ennyi elég
lesz a tárgyunkkal való foglalkozás történetéről.

*) Lásd : Nro. 47, 1867.

IV.

Ezennel áttérünk a kültöbbesre, mely a többesszám első osztályát képezi. Ezen többes az egyesek foglalátját fejezi ki, s nem engedi, hogy az egyes alkotó részek egy eszményi egységbe olvadjanak. Ezen külső többes legélesebb ellentéte az egyesszám. Egykor a héber nyelvben is létezett egy az arab *كبير*-nak megfelelő nemiegyes, melyhez visszavezet a *בְּכֹרֶה* egyes szám „egy méh“ értelemben; a *בְּכֹרִים* legkülönösebben ezen egyesszámalak többese. A nemiegyes magában foglalván egyest és többest, a belőle kivált egyesszám és többesszám (t. i. a kültöbbes) képezik a valódi ellentétet. Ámde még azon nemiegyest is illethet kültöbbes, mely korán már gyűjtő szóvá lett, így p. o. *שָׁלוֹ*, melynek kültöbbese is eléjön (*שָׁלוֹיִם*). A fűrj nevének egyesszámát nem őrizte meg a Biblia. Itt mind a mellett, hogy már a nemiegyes többséget fejez ki, még a kültöbbes is eléjön. A határozatlan értelmű nemiegyesnek nem csak határozott értelmet adott a nyelvfejlődés, hanem egyszersmind oda is irányult, hogy határozott alak, tehát kültöbbes, vagy egyesszám helyettesítsék. Tanulmányunkban ezen irányzatra különös figyelmet fordítunk. A kültöbbest a magánhangzó pusztá megnyújtása képi. E vonás tökéletesen megfelel azon képnek, melylyel a sémi nyelvszellem alkotásairól bírunk. A míg az altaji nyelvek körében a névszóhoz járuló külső hozzátétel jelenti a többest, ú. m. a török és tatárnyelvekben a *lar* és *ler* szótag, a finnben a *t*, a magyarban a *k* betű, addig a sémieken az egyesszám *) kihangzásának megnyújtása a kültöbbes egyedüli jele. Nagy itt a különbség a sémi és más népfajok nyelvei közt.

Az arab nyelvben a nőnemű *ة* végzet a kültöbbesben *átun* szótaggá nyúlik meg. Az új arab *e* vagy *a*-ba végződő n. n. névszók kültöbbese szinte *átun*, p. o. *gênne* „kert“, *geninát* „kertek.“ A héber n. n. egyesszám *תַּ*, *תָּ*, *הַ* végzeteit a többesben *ô-t* szótag váltja fel, itt a hosszú *a* helyett hosszú *ô-t* találunk. Az eredeti hosszú *a* gyakran homályosodik *ô*-vá a héberben, p. o. *קִיטַל קַטִּיל* (ölv). Az assyr kültöbbes is megnyújtást kíván, p. o. *בִּלְתַּ* „mérőczövek“, *בִּלְתַּ* „mérőczövekek“, *בְּעֵלִית, בְּעֵלֵת* stb. Egyedül az árámi

*) Az egyesszámot itt mint bevett terminust használjuk.

nyelvek stat. absolutusának kültöbbsese mutat különböző alakot, ez a syrben *on*, a chaldban *ân* szótagba végződik; a samaritán nőnemű kültöbbsést majd 𐤓 majd 𐤓 képzi, p. o. בנן „leányok.“ A kültöbbses stat. absolutusát a mandaeus nyelvben szinte 𐤓 jelenti; az új syr névszó és melléknév nem bír kültöbbsesben álló stat. absolutussal*). Mi lehet ezen *ân*, vagy *on*? Én részemről csak egy választ tudok e kérdésre adni, s ez az, hogy árámi nőnemű szavak stat. absolutusának kültöbbses jele az abstractok egyik jól ismert képzője a sémi nyelvekben, az *ân*. Az arabban két beltöbbses alakot ismerünk, melyekben az *ân* szótag szerepel, ú. m. فَعْلَانٌ és فُعْلَانٌ . Az aethiopban az *ân* s még inkább a vele rokoneredetű *ná* alak ismeretes abstractképzők, p. o. berhân „világosság“, meleknâ „uralkodás“ stb. A héberből ide tartozó példák: אֲדֹרָן „áldozat“, מַגְרָן „magyarázat“, חַיָּין „látás“ stb. Ezen *ân* — úgy gondolom — eredetére nézve azon távolról reá mutató *na* névmásból eredt, melyből maga a tagadószócska is lett. Eredetileg concret szavakhoz járult, utóbb az abstractio jelévé vált. Az assyr nyelvben is gyakori képző az *an*, leginkább concretokat, de abstractokat is képez; $\text{𐤓𐤓} = \text{𐤓𐤓𐤓}$ „uralkodó“ = a héber שְׁלֹטוֹן „hatalmas.“ Az úgynevezet bibliai chaldban שְׁלֹטוֹן „úr“, שְׁלֹטָן „uralkodás.“ Az abstractióra irányult sémi uralkodó hajlam az eredetileg concretképzőt az elvonás szolgálatjára hajtatta. Derenbourg ezen *ân* képzőt, mely a már elébb említett két arab beltöbbsesben eléjön, a kültöbbses alak tárgyeseti jelével hozza össze. Mily csalódás! Egészen más a kettő eredete; míg az első a *na* mutató névmásból eredt, addig az utóbbiban az *n* egy eredeti *m* meggyengülése, tudvalevő dolog levén, hogy a nunatio mimatióból eredt. Különbön is hihető-e, hogy az arab nyelvből kivesszett *ân*, a kültöbbses tárgyeseti jele ép egy beltöbbses alakban maradjon meg? Az árámi *n. n.* szók st. absolutusának többsését abstractképző jelenti, itt tehát tulajdonképen nem kültöbbses jellel, hanem az abstractio jelével van dolgunk, s a valóságos kültöbbsesjel csak a más két statusra szorítkozik. A bibliai chald nyelvben a nőnemű szavak többsese a három status szerint következő:

*) Ez érdekes adat arra nézve, hogy a determinatio, ha egyszer gyökeret vert a nyelvben, mily kiterjedést nyer.

Emph.	Constr.	Abs.
הַהֲמַתָּה	הַהֲמַתָּה	הַהֲמַתָּה

Így van ez a samaritánban is stb. Már eddig elé is mily fontos eredményt nyertünk! Az árámi nyelvek stat. abs.-nak többesében az abstractio győzött a kültöbbsen, és noha itt még beltöbbsen alakról nem lehet szó, történhetik említés abstractióról, mely kültöbbsést pótol. Térjünk át a h. n. szavakra.

Az arab hímnemű szavak ا , vagy آ végzetét az egyesszám „casus rectus“-ában a kültöbbsen وا szótag váltja fel. Itt a tényállás tiszta, az egyesszám (illetőleg nemiegyes) rövid u betűje a kültöbbsen hosszúra változott, s annak, a mit a nőnemű szavaknál láttunk, hasonmását látjuk a hímneműeknél is. Az ige harmadik személyének többesében előforduló u betű a harmadik személy névmásának többeséből eredt, mely az arabban *hum*, s eredetére nézve különböző a névszó kültöbbsének jelétől, mely az egyesszám végzetének megnyújtása. Mind kettő azonban a harmadik személy névmására viendő vissza, az első annak többesére, a másik egyesszámára. Úgy gondolom, hogy az arab nemiegyes végzete két részből áll, egy nasalisból s az u, i, a vocalisokból a különböző casusok szerint. Mit tartsunk e vocalisokról? Mindenek előtt a nominativus és accusativus jeleit, az u és a betűt, vizsgáljuk meg. Már magában véve, igen valószínű, hogy a sémi nyelvekben is nem különben mint az indogermán nyelvekben, névmásokból eredt ragok jelentsék az eseteket. Mily névmás lehet a tárgyasetet jelelő a? E kérdésre Dillmann helyesen felelt, az aethiop rövid a-nak társalakját, a *há* alakot, megtalálván, s az előbbent az utóbból eredetnek mondván. Az aethiop személynevek valahányszor tárgyasetragot kapnak, mind annyiszor a még teljesebb alakot tüntetik elé. Ezen *há* a héber irányt-jelentő הָ végzettel az assyr és arab a-val együtt egy személytelen névmásból eredt. Ezen névmási gyök önálló is lehet, idetartozó példák *he* „oda“, *hi* „rs“ stb. Ewaldtól a Z. d. d. M. G. 1-ső kötetében egy ilyen című értekezés jelent meg: „Beitrag zur Arabischen Schriftlehre“, ezen értekezésében azt igyekezik megmutatni, hogy az arab hímnemű szavak accusativusát azért írják elif-fel, mert a pausában az accusativus rövid a-ja hosszúvá nyúlik. Mily szeszély lenne a pausa helyesírásának ilyen szerű túlterjeszkedése! Mily kevésbé érezték volna azok, kik leg-

előbb írtak, a pausa befolyását a magánhangzókra, ha a pausa és nem pausa helyesírását így összezavarták volna! Ewald feltevése nem bír valószínűséggel. E nagy tudós a hangtant kiválólag tanulmányozván, nem egyszer méltatta az alaktant kevesebb figyelemre, mint a mennyit megérdeml. Az *elif* azért követi a *unatiót*, mert az *accusativus a* jele akkor, a mikor az írás divó lett, még hosszúnak hangzott. Az írás az eredetével egykoru kimondást megőrzi, s a nyelvtörténetnek evvel nem kis szolgálatot tesz. Térjünk át a *nominativus u* betűjére, mely nem más, mint a **و** személyes névmás rövidített alakja. Személyes névmás jelenti a *nominativust*, személytelen az *accusativust*. Így van ez az indogermán nyelvekben is. Az indogermán *hím* és *nőnemű* szavak *nominativusát s* betű képezi, mely a *sa* (= *ő*, *ez*, *amaz*, a *nőnemű* alak *sá*) személyes névmásból eredt. Ezen személynév más köre csupán csak *hím* és *nőnemű* alakjának *nominativusára* terjed; a „*casus obliqui*“-k és semleges nem képzésénél ezt már egy más névmással helyettesítik, ú. m. *ta* (*n. n. tâ*) mutatónév mással. Ezen *s* ép oly kevéssé fordulhat elé a *neutrumnál*, mint nem a „*casus obliqui*“-k bármelyikénél; ez esetek, nem különben, mint a semleges nem, igen kevéssé személyesek arra, hogy egy személyes névmásból eredt ragot nyerhesenek jelül. Az *accusativus* jele *m* betű az indogermán nyelvekben. Ezen *m* már élettelenebb, személytelenebb névmás, s mint ilyen egyformán járulhat az *accusativusban* álló szóhoz és a semleges nemhez. Bopp azt hiszi, hogy nem csak az *a* hangzóba, hanem a más két eredeti *vocalisba* (*i*, *u*) végződő név és névmás tőhöz is járult *m* betű a *genus neutrum* és *accusativus* megjelölésére. Csak egy példát tud felhozni, mely állítását bizonyítja, de e példa fontos, ez a *ki* — *m* névmás = *mi*? Hagyjuk el az indogermán nyelveket, és térjünk vissza a sémiekekhez. A *nominativus* és *accusativus* jelét megfejtettük, de még megfejtetlen a *genitivusé*. A *genitivus* jele *i* az arabban és assyriban, ezen *i* a héberben is eljön részint személyneveknél (p. o. **יְהוָה**), részint *appellatíváknál*. Az *aethiop* *genitivus* jele *a*; hogy ezen *a* az *accusativusban* eléforduló *a*-val eredetileg azonos nem lehet, már abból is kiviláglik, hogy e két *a* hang különböző eseteket jelent. Névmásragok előtt már nem *a*, hanem *î* vagy *êa*-nak hangzott a *st. c.* kötöttye *). Mi ezen *i* tulajdonképen? Ez

*) Így az assyriban is. A sémi nyelvek eredeti kötöttye a névragozásnál egy *i* betű.

— mint Dillmann helyesen látta — a „relativum.“ Az amhar nyelv genitivusát a relativumja előtételével fejezi ki, s az aethiop is ismer hasonló, hogy úgy mondjam, külsőbb genitivus képzést. Itt is a későbbi nyelvfejlődés azon törekedését látjuk, külsőleg fejezni ki azt, mit a régibb nyelvfejlődés belsőleg fejezett ki. A mi már az arab nominativus végzetének második részét illeti, ez nem esetjel, hanem oly hozzátétel, mely a nomen teljesebb kiemelését eszközli; ezen hozzátétel a *man, ma, mi* mutató névmások közös gyökéből eredt. Mind ezt azért mondtam, hogy meglássék, hogy az arab névszó többesében előforduló *ú* s azon másik *ú*, mely az ige többesében eléjön, közvetlenül nem egy eredetű.

Az arab genitivus és accusativus többese *يِنَ*. Csupa nyelv-szeszcély-e a gen. jelének természetes határain való túlterjedése? Úgy gondolom, nem. A sémi nyelvekben a sajátítót gyakori használata hatalmazta fel hódító túlterjedésére; igen sok esetben találjuk a sémi genitivus alkalmazását, több előrag kívánja maga után. A román nyelvek körében is látunk hasonló nyelvtüneményt. A gyakori használata által ajánlott tárgyeset *m* végmássalhangzója kiesvén, a megmaradt alak vált a leánynyelvek névesetévé. Az úgy nevezett második és negyedik ragozású névszavak tárgyesetében előforduló *u* magánhangzó az új névesetben *o*-vá lett. Egy IX-ik századbéli latin versben, melyben még eredeti latin tárgyesetet találunk („Lhudovicum“), már a „Sanctum pium Augustum“ helyett „Sancto pio Augusto“ áll. A latin nyelvben több és igen használt előragok kívánnak tárgyesetet; innét jön a tárgyeset sűrű használata, s e sűrű használat helyezte utóvégre az eredeti nominativus helyébe. Ez a névragozás eset-felcserélése, „ἡ τῆς κλίσεως (ὀνομάτων) μεταλλαγή.“ Erre a legkülönbözőbb nyelvekből sok példát lehetne felhozni.

Térjünk át a himjári kultöbbesre. Lássuk az egyszám alakját; a himjári névszavak *m* betübe végződnek, mely mimatió az arab nunatiónak megfelelőleg a st. c.-ban hiányzik. Mily vocalis előzte meg e mássalhangzót? E kérdést igen nehéz eldönteni, mert a himjári írásban rendszeren még a hosszú magánhangzókat se írják. Egy szó volt az, mely megmentette Osiandert nyugtalanító bizonytalanságától, s ez : אֵת־כְּרוֹם, e szót rendszeren אֵת־כְּרוֹם-nak írják, s itt egyszer *u* magánhangzóval tűnik fel. Azonban a constructio, a melyben áll, nem a nominativusé, hanem az accusativusé. Ez is

fontos körülmény, mely azt mutatja, hogy itt is, hogy úgy mondjam, határháborítás történt, a nominativus saját határát túllépte. A n. n. szók status absolutusának külöbbsését ן betű jellemzi, a h. n. szók st. a. külöbbsését felderítő biztos példa még nem találkozott eddig. Valószínű azonban, hogy אַרְיִן, אַרְיִן, אַרְיִן stb. alakok külöbbsesek. A st. const. külöbbsését ' képezi, de ezen szabály alól kivételt képez a בֵּן „fjú” szó, melynek két külöbbsését ismerjük, az egyik בְּנֵי, a másik בְּנֵי. Itt fontos szabályt állít fel Osiander, mely szerint 1) a genitivus, 2) a ragozott névszó, 3) a tárgyeset i betűt kíván. U mindég a nem ragozott névszó jele. Osiander szerint az i betű lett volna itt a tulajdonképpeni, s az u csak későbbi fejlemény, s arra való, hogy az eseteket megkülönböztesse. Itt szem elöl tévesztette Osiander a rokon nyelvek hangosan szóló bizonyítványát, mely az u — hangot a nominativus jelének hirdeti, s az u és i betűt eredetileg külöböző magánhangzóknak mutatja. Igaz, hogy a st. c. külöbbsésében az i általánossá vált, de ott van a jelentős בְּנֵי többes, mely rég elmúlt idökröl tanuskodik, s hírt ad arról, hogy a himjári nyelvben is csak úgy megvolt az esetek külső külöbbsége, mint a többi sémi nyelvekben.

A máltai nyelvben, mely az arab nyelv dialectusaihoz tartozik, in rag a külöbbses végzete. A genitivus jele itt már egyeduralomra vergödött, az ó-arabban legalább még a nominativus megállhatott mellette, itt egyedül uralkodik. Az új-arab nyelvben is így áll a dolog ¹⁾. Itt is a „casus obliquus”, a sajátító eset, váltotta fel a hímnemű szavak alanyesetét.

A sinai felírások nyelvében a status constr.-ban eléforduló בְּנֵי a st. a.-ra hágy következtetnünk. Azonban az egyesszámban a sajátító jelét illő helyén, ú. m. a nomen rectum (genitivus) végén találjuk, p. o. גֵּרָם אֶל-שְׂרָרֵי ; lazább kötésnél a személynév második része u kihangzását megtartja ²⁾.

Az aethiop külöbbses a beltöbbsesnél sokkal ritkább, így áll a dolog a himjári nyelvben és új-arabban is. A hímnemű szavak

¹⁾ L. „Nyelvtudományi Közlemények” IV. köt. 3-ik f.

²⁾ A személynév kihangzását megörizhette, míg a többi névszó azt elvesztette. Itt Tuch ezen szavaira emlékeztetek : „Somit wiederholt sich hier der allen Sprachen gemeinsame Fall, dass das nomen proprium ältere, obsolet gewordene Formen festhält, welche die Sprache im Flusse der Rede fallen lässt.“ L. Sinaitische Inschriften (L. der D. m. G. III. Band. 14-ik l.).

kültöbbsését *án* szótag képzí, a nőnemű szavaké *át*-ba végződik. Az *án* igen ritka alak, mert csak személynevek, melléknevek s részesülők veszik fel kültöbbsesekben, és pedig ezek sem mind. Az új-arabban is a melléknevek és részesülők azok, a melyeknek kültöbbsését még a mai nyelv is ismeri. Az *át* végzet az *án*-nál sokkal gyakoribb. Az egyesben a hímnemű alak, a kültöbbsesben a nőnemű alak az uralkodó. A többes mindig abstractio levén, nem fog meglepni e nyelvtünemény. Itt az a kérdés merül fel, mi az *án* tulajdonkép, mi eredete? Én részemről abstract képzőnek tartom, mely az aethiop nomen külső képzésénél szerepet játszik. Ezen *án* helyett még *ôn* ragot is találunk, p. o. zaitón „olajfák“, zait „olajfa.“ Dillmann más véleményben van, szerinte az *án*, *ôn*-ból eredt volna, mely az arab kültöbbses و ن ragjának felelne meg. Az *ô*-nak ilyen-szerű elváltozása, s az *û*-nak *ô*-ba való elhomályosodása ismeretes az aethiop nyelv köréből.

A hararí nyelvben minden többest *ás* szótag jelel, ezen *ás* nem más, mint az amhári *ôt*, aethiop *át*, héber *ôt* nőnemű kültöbbses végzet. Míg az aethiopban s más sémi nyelvekben is a nőnemű szavak kültöbbses végzete több-kevesebb hajlandóságot mutat általánossá válni, addig a hararíban e hajlam a nyelv uralkodó természetévé vált, s a nőnem kültöbbsese a kültöbbsesnek általános jele lett.

Hagyjuk el már a déli sémi nyelveket, és térjünk éjszak felé. Lássuk az assyr nyelv kültöbbsésének alakjait:

	Hímnem :		Nőnem :
	I.	II.	I.
Status absolutus	ʾ (ʾ-), ʾʾ		ʾʾ, ʾʾ-
„ emph.	ʾʾʾ, ʾʾʾ		ʾʾʾ, ʾʾʾ-

A nőnemű szókra vonatkozólag csak egy megjegyzésem van : az ʾʾ-ba végződő egyesszámok kültöbbsese ʾʾʾ, az ʾʾ-ba végződőké ʾʾʾ, mind két esetben megnyújtást látunk. A hímnemű szók kültöbbsese már sokkal fontosabb. A hímnemű szók legnagyobb része ʾ- (ʾ-) betűvel képzí kültöbbsését, a teljes alak *ém* volna. Ezen *ém* úgy itt, mint az új-arabban, maltaiban, sinai felírások nyelvében, a „casus obliquus“-ból emelkedett az egyeduralom polczára. Az *út* rag legkülönösebben részesülőket helyez a kültöbbsesbe. Ezen

út az assyrban gyakran előforduló abstract képző, p. o. אֱלֹהִים „isten-ség“, כְּרִיּוּת „királyság“ stb. Morpheologiai szempontból כְּרִיּוּת és כְּרִיּוּת alakok egyformák, pedig mégis különböző alakok, az első abstractképzés, a másik kultöbbses. Valamint az aethiopban, úgy itt is, abstract képző kultöbbsést képezhet. Mi az אֱמֶפֶה, a st. emph. kultöbbsésének eredete? Mi lehetne ez más, mint az *ân* abstract képző, melyhez a status emphaticusban előforduló esetjelek járúlnak. Itt a st. emph. kultöbbsésében találjuk azon ragot, mely az aethiopban a h. n. szavak pluralisát képezi.

Az árámi nyelvekben a hímnemű szavak kultöbbsese *în*, így a bibliai cháldban, a syrben, samaritánban (itt még *ím* alakot is találunk), a mandaeusok nyelvében. Az új-syrben a status emph. a gyakorlatból oly annyira kiszorította a status absolutust, hogy ennek többese már a nyelvitkaságokhoz tartozik. Mindössze is a számnév s a „verbum finitum“ helyett álló részesülő mentett meg maradványt a st. absolutus végzetéből, *în* elő nem fordul többé, hanem az *î* betűt a felszámlált két esetben még látnunk lehet (chamsi „ötven“ stb.). A bibliai cháldban a különböző statusok kultöbbsese így következik:

Stat. absolut.	Stat. constr.	Stat. emph.
עֲלָמִין	עֲלָמִי	עֲלָמִיָּא

A syrben a három status az előbbi rendben: 'olmîn, 'olmai, 'olmê. A st. c. és emph. az *i* betűn kívül még egy *a* hangot is tartalmaz; itt az a kérdés, mi lehet ezen *a* tartalma? A stat. emph. egyesszámában *a* a jellembetű, ehhez járult az *i* betű, s így támadt a syr és bibliai cháld st. c. és st. emph. kultöbbsese. Mindenesetre különös jelenség, hogy a st. c. kultöbbsese a st. emph. egyesszámából indult ki. Az új syrben a st. absolutus kultöbbsese már alig fordul elé. A stat. emph. mindenütt, a hol előfordul, uralkodó; ezt már a determinatio természete így kívánja, mint a hogy már kifejtettük. Az assyr és árámi determinatio, a status emphaticus, aránylag nem nagyon régi, azon időből való, melyben az esetragozás már némely érezhető csorbat szenvedett. Az assyrban Oppert szerint már a XIII. században Kr. u. sz. előtt változott el az eredeti *um*, *ím*, *am* esetrag *uv*, *iv*, *av* ragra. A *v* nem sokára eltűnt a kimondásból, s וֹ, וִ, אֹ ragok támadtak legott. Valószínű, hogy több gyakran használt szó még ezen olváltozott végzést is elveszítette. Ezen időben támadha-

tott a determinatio szükségének érzete, s kifejezésére a még meglevő esetrag szolgál, míg a névszó esetrag nélkül való alakja a casus absolutust jelenthette. Az árámi nyelvekben az esetrag pusztán \aleph kihangzásra változott, mely már nem lehetvén esetjel, könnyen válhatott a determinatio eszközévé. Ezen \aleph eredetileg a tárgyeset jele volt. A tárgyeset jele könnyen válhatik a determinatio jelévé és viszont¹⁾. Így gondolom én a st. emph. eredetét az árámi és assyr nyelvben. A Tálmud nyelvében az \aleph kultöbbses végétből a vég mássalhangzó nem ritkán kiesik, a מלכי stb. alak gyakori kultöbbses.

Lássuk már most a héber nyelvet. A héber az esetragozás és mimatio némely jelentékeny maradványát megőrizte, ilyen a \aleph locale s a status constructusban előforduló \aleph s \aleph , p. o. בְּנוּ בְּעַר, מְעִינוּ מִים, עֵינֵי הַצֵּאֵן „víz forrás“ (a 114. zs. 8-ik v.). Maga az \aleph is előfordul egynehány személynévben, p. o. מְתוֹשָׁאֵל, פְּנוּאֵל, שְׂמוּאֵל, מְתוֹשָׁלַח; pun felírásokban is találunk hason képzésű nevet²⁾. A Nehemiasnál előforduló גְּשָׁמוּ arab levén, ezen alak az arab nyelvre nézve fontos. Nem csak az \aleph , hanem a teljes \aleph szótag is eléjön, p. o. הַגֵּם = \aleph + הָן; nem csak *am*, hanem *om* ragba végződő példát is találok, ez a פֶּתָאם „rögtön“ (tulajdonképp „percz“), = פֶּתָח + וֹם. A status constructus szoros kapcsa a kihangzást több példában őrizte meg. Az esetragok rende itt is megzavarást szenvedett. A valódi értelemmel enyészik az alkalmazás rendszerüségé. Úgy van ez itt, úgy van ez mindenütt. Az alakok összezavarodását csak érteményök akadályozza. A héber kultöbbsest a genitívus *i* betűjének megnyújtása képzí. Itt is, mint az assyr, árámi, új-arab, maltai, sinai, phoeniciai nyelvben, nem a casus rectus, hanem a casus obliquus-ból, ennek jeléből fejlett a kultöbbses.

Magának a kultöbbsesnek értelme kétféle, ú. m. 1) többséget, sokaságot, 2) kiterjedést jelent.

Vannak olyan kultöbbsesek, melyeknek egyesszáma nincs használatban. Ilyen többes a héber nyelvben a מְתִים „emberek.“ Ennek egyesszáma csak némely személynévben jön elő, p. o. מְתוֹשָׁאֵל stb.

¹⁾ L. a Nyelvt. Közlem. hatodik kötetének első füzetében értekezésemet a héber מְתִים-ről.

²⁾ Metuastartus = cultor Astartes.

Az aethiop nyelvben *met* „férj“, *'amtát* „férjek. **אִמְתִּי** „ég“ szinte plurale tantum; a phoeniciai abdsamai személynévben az „ég“ szó egyesszámát látjuk ¹⁾, ez az aethiopban is megvan.

Továbbá a kültöbbses concret értelmű szót is jelenthet, p. o. **אִמְתִּי** „csacsogó“ és „csacsogás“ (*λαλητής και λαλία*), **אִמְתִּי** „aranyműves“ stb.

Vége a kültöbbses a fajok különbségét is jelentheti.

V.

A sémi kültöbbses nagy hasonlatosságot mutat az árja többeshez. Aszanszkritban srokonyelveiben az esetrag megválasztása vagy elváltozása jelenti a névszó számát. Nagy itt a különbség a hajtogatató és ragozó nyelvek többesképzése közt; az utóbbiakban külön ragok fejezik ki a többest, míg az előbbeniekben az egyesszám ragjai változnak.

A külső többes a semitismus körében igen régi csatát vív az elvontabb kifejezés felé hajló nyelviránynyal. Értekezésünk negyedik fejezetében a kezdődő harc tanui voltunk. Az elvont névszó alakja ²⁾, a nőnemű alakok, a kültöbbses birtokának meghódításához fogtak, s a merényletet diadal koronázta. Az aethiopban *ân*, az assyrban *ânu*, *ût*, *ûtu* elvont végzetek vívnak a kültöbbsessel; az assyrban a győzelem fényes, az aethiopban több a fényesnél, mert teljes. Nem kevésbé jelentékeny a nőnemű végzet viadalma. Mind a nőnemű egyesszám, mind a nőnem kültöbbese fenyegető állást vett a kültöbbsessel szemben. Nőnemű végzettel bíró gyűjtő szók: **אִתְּרִי** „utazó csoport“ (utazók), **אִתְּרִי** „lakosok“, **אִתְּרִי** „kivándorlók“, **אִתְּרִי** „fellegek“, **אִתְּרִי** „ellenségek“ stb. Az új-arab nyelvben a melléknevek egyik osztálya, többesét nőnemű végzéssel képzí, ide tartozik a melléknevek legnagyobb száma; ezek többese vagy belső, vagy nőnemű végzettel képzett. A másik osztály, mely *în*, *ât* ragokkal képzí kültöbbsét, két alosztályra oszlik, ú. m. 1) a *nisbába* végződő, 2) a hatályos alaku melléknevekre (Intensivformen). Azonban ezek is csak akkor képeznek h. n. kültöbbsést, ha személyt jelentenek; a mikor nem jelentenek személyt, az egyesszám nő-

¹⁾ Miután már figyelmeztettünk a nemiegyes és egyesszám közti különbségre, nem vonakodunk a közhasználatban levő „egyesszám“ névtől.

²⁾ P. o. a syr **אִתְּרִי** „emberek“, „lakók.“

nemü alakját veszik fel, p. chél 'athsáne „szomjas lovak.“ Még a személyt jelentő, nisbába végződő szavak többese is képezhető e. sz. nőnemü alakkal, p. o. surúgija „nyeregyártók.“ A héber nyelvben az állatok vagy élettelen tárgyak kultöbbsesei szeretik a nőnemü egyesszámmal való összeállítást. Ennyi elég legyen a nőnemü egyesszám alakjáról. Térjünk át a nőnemü kultöbbsesre. A hararfi nyelvben a nőnemü kultöbbses a hímnemü kultöbbsesen teljes győzelmet aratott, — a hím és nőnemü szavak kultöbbsesét egyaránt *ás* szótag képzí, p. o. vandag-ás „szolgák“ (vandag „szolga“) stb.

Az aethiop nyelv névszóinak legnagyobb része az egyesszám nemétől függetlenül nőnemü *át* végzettel képzí kultöbbsesét, p. o. káhnát „papok“ (káhen „pap“) stb. Magok a hímnemü személynevek is a nőnemü kultöbbses alakját öltik magokra, p. o. Makáris „Macarius“, Makárisát „több Macarius.“ Az ó-arab nyelvben sok h. n. szó képez nőnemü kultöbbsést, p. o. حَمَامَاتُ „fördők“ (حَمَامُ „fördő“) stb.

Idegen eredetü névszók a nőnemü kultöbbses alakját öltik magokra, s ezen szabály alól nem képeznek kivételt a személyiséget jelentő névszók, p. o. قُنُصَوَاتُ „consulok“ (قُنْصُو „consul“).

Végül még a diminutivákat említem itt meg, p. o. جَبِيَّاتُ „kis hegyek“ (جَبِيْلُ „kis hegy“). Az új-arab nyelv gyakran használ n. n. kultöbbsést hímnemü szavaknál, p. o. حصانات „lovak“ (حصان „ló“, és így tovább.

Így van ez magában a héber nyelvben is. Érdekes a héber nyelv történetében a nőnemü kultöbbses használatának tovább-tovább terjedését szemmel kísérni. A Talmud ברכות tractatusának 'ב ב' lapján אפייתא n. n. kultöbbsést találunk a bibliai אפים helyett (Gen. 40, 2). A תעשה מנחה מולת ספרי דבי רב ezen bibliai mondathoz לעשה מנחה מולת למה נאמר שהיה בדין: עשרונות ואיל עולה מעון ב' עשרונות הואיל ובבש העומר מעון ב' עשרונות ואיל עולה מעון ב' עשרונות (פיסקא שלה קו). Körülbelül hatvan hímnemü héber szó képez nőnemü kultöbbsést, p. o. עפר „por“, זמר „hárfajáték“, עשב „zöldség“ stb. Ide tartozó syr példák: אסא „orvos“, אסון „orvosok“; אתר „Hely“, אתרותא „helyek“ stb. Túlfelől azonban körülbelül negyven nőnemü szó h. n. kultöbbsést képez. Ezen hímnemü képzés azon időből való, melyben a nőnem még saját jogait ki nem vívta,

azon időből való, melyben ٨٧٦ a nőnemű névmást is jelenthette, s ٧٤٦ „fiú“ leányt is jelenthetett *).

Az arab nyelvben nem különben, mint az aethiopban, a nőnemű kultöbbes az egyszám némileg megváltoztatott alakjához is járulhat. A bel és nőnemű kultöbbes összetétele a kettős többeshez hasonlítható, úgy itt, mint ott a többes fogalma hatályosan fejeztetik ki, ezt mivel a kettőzés. Ilyen kultöbbes alakokat ölthetnek magokra következő egyszám alakok : فَعْلٌ , فَعْلَةٌ ; فَعْلٌ , فَعْلَةٌ ; فَعْلٌ , فَعْلَةٌ ; فَعْلٌ , فَعْلَةٌ ; p. o. قَصَعَةٌ „tál“, „öblös tányér“, قَصَعَاتٌ „tálak.“ A فَعْلٌ (فَعْلَةٌ) فَعْلٌ (فَعْلَةٌ) kultöbbesei 1) egyszerűek, 2) a belalakot is megváltoztatják, p. o. سِدْرَةٌ „lotus növény“, e szónak kultöbbesei 1) سِدْرَاتٌ , 2) سِدْرَاتٌ . Az arab nyelvészek ezen alakokat a beltöbbesek közé számítják, mi helyesebben teszünk, ha őket elegytöbbeseknek nevezzük. Itt még két alak megjegyzendő, ú. m. فُعَلَانٌ és فُعَلَانٌ . Ezen alakok se nem valódi beltöbbesek, se nem kultöbbesek. Derenbourgot e két alak a téves állítások egész tömkelegébe bonyolította; e két alakot kultöbbesnek tartja, és pedig az aethiop *án* kultöbbsel együtt a pluralis accusativusától származtatja, végül azt hiszi, hogy a beltöbbesképzésnek e két alak mintegy alapját képi. Mind ezen állításai valótlanak s könnyen megczáfolhatók. E két alak végén abstract képző áll, s belsejök a beltöbbesek analogiájára némikép változott. Azon a nőnem jelébe végződő szók, melyeknek harmadik mássalhangzója *v* vagy *j*, úgy képzik kultöbbesöket, hogy az egyesben hiányzó mássalhangzó a kultöbbesben ötlet megillető helyét visszafoglalja, p. o. سَنَةٌ „esztendő“ سَنَوَاتٌ „esztendők.“ Ez kultöbbes-képzésök egyik módja; a másik mód abban áll, hogy az első szótag magánhangzója kesrára változik, s a szóhoz a hímnemű kultöbbes ragja járul, p. o. سِنُونٌ „esztendők“ (سِنَةٌ „esztendő“). Lássuk ez alakokat közelebről. A سَنَوَاتٌ kétféle megnyújtást mutat, ú. m. 1) a tö, 2) a végzet

*) Olyan szóknál, melyeknek két kultöbbes van, ú. m. hím és nőnemű, a hímnemű többes a nőneműtől többször abban különbözik, hogy míg az első az át nem vitt, addig a másik az átvitt értelmű szó többesét képi.

megnyújtását. A sémi nyelvek szeretik a kültöbbszt erős alapra építeni. Nehemias könyve 22. és 24-ik versében az עַם szó kültöbbsét végmássalhangzójának ismétlésével képzí (עַמְמִין), így kezdődik a 22-ik vers: וַתֵּן לָהֶם מַמְלָכוֹת וְעַמְמִים „adál annakfelette nekik országokat és népeket.“ Ezen nyelvtünemény eléggé gyakori az árámi nyelvekben; az új-syr nem csak az עַם-hoz hasonló, hanem más alkotásu névszavak végbetűjét is szívesen ismétli a kültöbbses végzete előtt, p. o. פּוֹקָא „orjuk“, פּוֹקְקָא „orjukok“; בְּרַכָּא „térd“, בְּרַכְכָּא „térdek“ stb. Az új-syrben וַתֵּן végzet oly szókhöz is jöhet, melyeknek egyesszámában *v* betű elő se jön, p. o. נְהַרְוֵתָא stb. Már az ó-syr nőnemü kültöbbszt is kibővítheti egy eléje jövő *j* betű, p. o. דּוֹנְבִיתָא „farkok“, דּוֹבִיתָא „helyek“; ezen kibővülés azonban az új-syr nyelvben még sokkal gyakrabban jön elő. Egy további új-syr kültöbbses-kibővülés az *án* szótag, mely a szó és végzet közé lép. Ez a kibővülés már az ó-syrben is megvolt, megvolt a Targum és Talmud nyelvében. Mind ezekből látjuk, hogy a sémi kültöbbses szereti a jó széles alapot, ezért foglalja el régibb helyét a *v* és *j* az arab kültöbbsesben. A mi már a

سِنُونَ alakot illeti, ez a bel és kültöbbses összetételéből lett, de nem képezhet átmenetet a beltöbbseshez, sőt inkább annak létezését feltételezi. Eléggé világos, hogy Derenbourg ott látja az új alak keletkezését, a hol mi régiségének bizonyítványát látjuk. Két képzés levén, ú. m. kül- és belképzés, nem lephet meg e kettő egyesülése.

Ezen V-ik fejezetben azt láttuk, mint terjeszkedett a nőnem s az abstracták képzője a hímnemü kültöbbses határain belül. Az aethiop nyelvben azt láttuk, hogy a hímnemü kültöbbszt egy abstract képző, az *án* szótag természetes határaiból kiszorította. Vajjon nem lehetne-e ezen aethiop kültöbbsesnek megfelelő alakot az ó-héber nyelvben találni? én úgy hiszem, hogy lehet. Lássunk hozzá felkereséséhez. Az ó-héber nyelvben két többses ragadja meg figyelmünket, az egyik כְּנָם, a másik כְּנָם. helyett a samaritán szövegben כְּנִים áll, a samaritán nyelvben ezen régi kültöbbses alak ismeretlenné válván, helyébe az ismeretes kültöbbses alak jött. Talán a כְּנָם alak az arab فَعْلَانٌ, فَعْلَانٌ alakokkal együtt az aethiop

án szótagba végződő többseshez sorozható. Itt is úgy, mint ott, abstractképző váltotta fel a kültöbbses jelét. Az *án* szótag ezen hasz-

nálata megkülönböztetendő azon másik használatától, mely a concret szó értelmét hatályosítja.

VI.

Az elvont szók képzése és a többesszám a nyelv kezdetétől fogva le napjainkig határos birodalmak. Mi természetesebb annál, mint hogy ott, a hol a határok érintkeznek, a határháborítás bekövetkezhetik? Innét jön az, hogy abstract képző többesszámot is jelent, s viszont többesszám abstractumot is jelenthet. Érdekesnek tartom Müller Miksa ide vágó észrevételét Böttger fordítása után közölni; következőket mond Müller: „Abstracte Namen waren ursprünglich Sammelnamen, und der Uebergang von einem Plural, wie z. B. clerici (engl. the clerks) zu einem Sammelnamen oder abstractum, wie, z. B. clericatus (engl. clergy) ist sehr leicht. Humanitas bezeichnete ursprünglich „alle Menschen“, das Menschengeschlecht, engl. mankind; aber dieses kind, wörtlich genus, sollte dann das ausdrücken, was das genus feststellt, also die Eigenschaften, welche die Glieder eines Geschlechts mit einander gemein haben, und wodurch ein besonderes Geschlecht (engl. kind oder kin) sich von allen andern unterscheidet“*). Az abstractabb értelmezés többféle hadsapatokat intézett a kultöbbes ellen, megtámadta nőnemű végzetével, megtámadta többi suffixumaival, reázdudította a kultöbbes nőnemű alakját, mint a hogy ezt az előbbeni fejezetekben láttuk. Az abstractio még magát a szószerkezetet se hagyta bántatlanul, a kultöbbest nem csak a névszó alakjában támadta meg, hanem még a mondattani szerkezetben is. Így látjuk ezt a héberben, itt az állatok vagy élettelen tárgyak állítmánya gyakran tétetik n. n. egyesszámba, ez a „constructio Pluralis inhumani.“

Azonban az abstract irányzat még más eszközt is választott, hogy a kultöbbes birodalmába juthasson, s ez eszköz legkülönösbbe az egyesszám vocalismusának megváltoztatása. Sokáig azt hitték, hogy e belak a délsémi nyelvek külön sajátja, mely mintegy nyelvi határvonal nyúlik éjszak és dél közt. Renan, ki az előadás legfőbb ékességét az antithesisben keresi, ki a bizonytalant szívesen hirdeti bizonyosnak, ha az antithesis úgy kívánja, ha az újság varázsa úgy hozza magával, ha az iránytan, a szónoki előadás

*) Vorlesungen über die Sprache. II. Serie, 511—512. l.

megengedi, vagy talán épen megkívánja, hogy érveit halmozza: mondom, Renan volt az, ki leghatározottabban állította, hogy a déli sémi nyelvek az éjszakiaktól egynéhány oly jelentékeny alakban különböznek, melyeknek még nyomát se mutatja a semitismus éjszaki területe. Ellenben Böttcher, ki mindenek előtt buvárkodó tudós, bebizonyította, példákkal megmutatta, hogy e különbség részben csak látszólagos, megmutatta, hogy az éjszaki sémi nyelvek is bírnak beltöbbes alakokkal. Az arab és aethiop nyelvben előfordúlnak oly nőnemű alakok, melyek belváltozást mutatnak, ezeket már láttuk fentebb. Ide tartoznak 1) némely nyugvó mássalhangzón végződő szótövek, 2) a **فَعْلَانِ, فَعْلَانِ**-féle alakok, 3) **فَعَلَاتِ, فَعَلَاتِ** alakok. Lássunk az aethiop nyelvből

ide tartozó példákat: kaléb „kutya“, ennek beltöbbes alakjai: akláb, aklébét; e két beltöbbes alak mellett még egy elegytöbbes megjegyzendő, ú. m. kalabát. Az ilyen alak se nem valódi beltöbbes, se nem tökéletes kültöbbes, nevezzük elegytöbbesnek jobb szó híján.

Ezen elegytöbbes az arab **بَيْوتَاتِ**-féle többeshez (**بيوت + ات**) hasonlít, valamint ez nem nevezhető kültöbbesnek, ép úgy nem kültöbbes a kalabát-féle alak. A nyelv a kül és belalak kifejezésével bírván, mi természetesebb, mint hogy a többség fogalmának e két alak egyesítésében nagyobb nyomatékot kívánt szerezni. Láttuk, hogy a többes szereti a hosszú alakokat, a nyomatékos kifejezést; e hajlammak új példáját látjuk az elegytöbbesben. A miben Derenbourg leginkább tévedett, az a belalak eredeztetése. Derenbourg azt állítja, hogy a beltöbbes az elegytöbbesből eredt, mely eredetileg kültöbbes volt. Hogyan lehet kültöbbes az, mi beltöbbest tartalmaz? Hogyan származhatik két egymásmellett álló alak egymástól, melyeknek mindegyike kész? Ewald s iskolája legalább lehetővé állított, azt állította, hogy a kültöbbes hosszú magánhangzója a szóba behatolván, az újabb belalak eredete lett. Derenbourg lehetetlent állít, mert egy kész alakot egy másik kész alakból származtat, nem keresi az eredetet, reá mutat két párhuzamos vonalra, s azt mondja, hogy az egyik a másiktól származott volna. A beltöbbest egy oly alakból származtatja, a melyben már megvan a beltöbbes egy más alak kíséretében. Így jár az ember, ha a rendszertés hevében a logika postulatumairól megfeledkezik. Derenbourg

azért helyezte néhány elegytöbbses alakjait a beltöbbses alakok elé, hogy ezeket azokból származtassa; mi azért helyeztük fejezetünk elé, hogy az ilyen származtatás hibás voltát kimutassuk.

A nyelvek egyik alaptörvényét gazdálkodási törvénynek hívják, a nyelv ezen törvény értelmében úgy az eredeti értelmet, mint alakot hasonló czélok elérésére használja fel. Finom hasonlatosságot érez a fogalmak és alakok értelemi közt, s egy közös eszközt használ e hasonlatosság kifejezésére. Innét támadnak az értelemi és alaki tropusok, melyek tanulmányozása nehéz, de tanuságos munka.

Úgy a névimód, mint a belső többses képzésében elvont fogalom kifejezése levén a kitűzött czél, a nyelv mindegyiknél hasonló eszközökhöz folyamodott. Hamaker volt az, kit legelőbb lepett meg a névimód és beltöbbses alakjainak megegyezése. A nyelvszellem nem gondatlan és feledékeny a maga teremtéseiben; meglevő alakjait értvén, hasonló czélok elérésére a meglevőkből választ, s alakjairól való öntudatjáról tanuságot tesz. Az arab imperfectum kihangzásai a névszó két esetével egyeznek meg, itt is, az ige alakjainál már meglevő alakokhoz folyamodik a nyelv, gondosan széjeltekint, tudja birtokát. A névimódnál az ige alapvocalismusa irányoz, míg a beltöbbses alakok megválasztásánál az egyesszám alakja ad irányt.

Az arab nyelvészek nyelvök beltöbbses alakjait különbözőleg osztályozták. Ibn Ja'ich egy hármass osztályt állított fel az egyesszám alakjának gondos tekintetbe vételével, az első osztályt növevény, a másikat apasztás, a harmadikat magánhangzózaváltozás képzé

1) زيادة, 2) نقص, 3) تغيير الحركات). Ezen osztályzat az egyesszám s beltöbbses alakok gondos összehasonlításáról tanuskodik, mindazonáltal teljesnek nem mondható, már csak azért sem, mert a vocalismus elváltozása a szaporodás és apadásnak igen sokszor csupán csak segédje, kísérője. Egy másik osztályzat egyedül az értelemi különbséget tekintí, e szerint a beltöbbsesek a sok és kevésszám alakjaira oszolnak 1) جمع الكثرة, 2) جمع القلة). A kevésszám beltöbbsese 10-nél több tárgyat nem foglalhat magában *), a sokaság többsese egész a végetlenig terjedhet. Ez osztályzat ollen szól egy-

*) E beltöbbses alakhoz hasonlít نَفَرٌ „turba hominum a III. ad X.

oldalúsága, a külső változat tekintetbe nem vétele. Itt még megjegyzendő, hogy e két beltöbbes közti határ nem áthághatlan. A „pluralis paucitatis“ gyakran használtatik a „pluralis abundantiae“ helyett, az utóbbi ritkán áll az előbbeni helyett. Olyan szónál, melynek több beltöbbes alakja van, nem igen zavarják össze a sokaság és kevésszám alakjait. A kevésszám többes alakjaira vonatkozólag Derenbourg egy igen helyes megjegyzést tett, észrevette, hogy tíznél kevesebb tárgy gyakran tétetik a kültöbbes alakjába, és ha ez nem történik is, legalább oly beltöbbes alakba tétetik, mely az abstractum és névimód alakjaitól leginkább különbözik, ilyen alakok:

فَعْلَةٌ، فَعْلَةٌ، فَعْلَةٌ، فَعْلَةٌ. Ezekhez Elfarra még hozzászámítja e há-

rom alakot: فَعْلٌ، فَعْلٌ، فَعْلَةٌ. Hogy ez így van, annak oka abban

rejlik, hogy a „pluralis paucitatis“ valódi többes, s ezt a sémi nyelvek annyira érzik, hogy a megszámlált tárgyat tízig többesbe teszik, tízen felül egyesszámban hagyják. A kevésszám értelmében az összesség még nem váltotta fel a többséget. Ibn 'Akil arab nyelvész a beltöbbes alakokat két osztályra osztja, ú. m. 1) a látszólagos, 2) a valóságos beltöbbesek osztályára (مُقَدَّرٌ és ظَاهِرٌ). Ez az osztályzat igen tág arra, hogy a tudomány igényeinek megfelelőhessen.

Ezek után térjünk át Derenbourg osztályára, mely a „quadrilittera“-knál kezdődik. Ez minden bizonynyal a régi rend különös megfordítása, melyet csak úgy fogadnánk el, ha valami elméleti vagy gyakorlati haszonnal kínálna; ez nem lévén, a régi rend szerint a három mássalhangzós szóknál kezdjük meg előadásunkat. A beltöbbesek az elvont értelmű névszók, a névimód alakjai lévén, ebből folyik, hogy különbözniök kell az egyesszám alakjától, máskülönben zavar és értelmetlenség támadna legott. Dillmann észrevévé, hogy az aethiop nyelvben az egyesszám és beltöbbes alakjaiban a magánhangzók nem csak mennyiségileg, hanem minőségileg is különbözhetnek, itt-ott jelves értelmű magánhangzókra gondolt. A hangsymbolicának e magánhangzó-változatokkal nincs semmi köze, ezeknek egyedüli oka az egyesszám és beltöbbesek közti minél teljesebb különböztetés. Derenbourg a beltöbbes alakok lényegét nem egyedül azon ellentétben keresi, mely-

nek köztök s egyesszámaik közt lennie kell, hanem egyrésről arab nyelvészekről, másrésről a sémi nyelvek többesében tapasztalt megnyújtási hajlamtól félrevezetve, még egy más pontot is lényegesnek tart, t. i. a megnyújtást. E két alapot lerakván, nem vette észre, hogy ellenkezésbe jött maga magával, mert a hosszú magánhangzós egyesszám beltöbbes alakjában szerinte két elemnek kellett lenni, ú. m. 1) ellentétnek az egyesszám hosszú magánhangzó-jához, tehát rövid magánhangzónak, 2) megnyújtásnak, tehát hosszú magánhangzónak, vagy legalább oly elemnek, mely a magán-

hangzó megnyújtását helyettesítse. Lássunk példát: كِتَابٌ „könyv“, ez egy hosszú magánhangzós alak, melynek belső többesében Derenbourg nézete szerint rövidségnek és hosszúságnak, megnyújtásnak és megrövidítésnek kellene lenni. Ilyen beltöbbes nem fordul elő, de előfordul ezen két alak: كُتِبَ és a későbbi, de az előbbeninél gyak-

rabban előforduló كُتِبَ „könyvek.“ E példa a beltöbbes lényegébe mély tekintetet hagy vetnünk. Mit látunk az egyesszám és kutb beltöbbes alakjának összehasonlításánál? három dolgot látunk, 1) azt látjuk, hogy az egyesszám hosszú magánhangzójának a beltöbbesben rövid magánhangzó felel meg, 2) látjuk, hogy a vocalis minősége megváltozott, az egyesszámiban hosszú *a*, a beltöbbesben rövid *u* szerepel, 3) azt látjuk, hogy míg a hosszú *a* az egyesszám második szótagában állott, addig a rövid *u* a beltöbbes első szótagában áll. Ezen példában mintegy a beltöbbesképzés eszményét látjuk, melyet hol elér, hol megközelít (erről még alább is lesz szó). A míg Derenbourgnek ellentétei kiegyenlítésén kell fáradnia, addig mi egyöntetű, ellentéteket kizáró módszert látunk a beltöbbes képzésében.

Mielőtt a különböző beltöbbes alakokról saját nézeteinket elterjesztenők, lássunk hozzá Derenbourg előadásának megbírálásához. Azon b. t. alakok, melyek megnyújtást mutatnak, háromfélekép támadnak, ú. m. 1) a belső vocalis megnyújtása, 2) elif prostheticum, 3) nőnemű végzet által. Annak oka, hogy vannak beltöbbes alakok, melyeket kétféle megnyújtás képez, minden bizonynyal abban rejlik, hogy a nyelv szereti hasonló eszközeit összetenni, hogy alakjait jobban kidomborítsa, s értelmeket kiemelje. Hasonló tü-neményt látunk a névimód fejezetében, p. o. فَعَلَةٌ mellett még فَعَالَةٌ is előjön, p. o. رَفَاعَةٌ „magas hanggal bírni.“

Lássuk ezen háromféle beltöbbes alakokat, és pedig legelőször azokat, melyeket elif prostheticum képzett: 1) أفعال, 2) أفعلة, 3) أفعال, 4) أفعلاء, 5) أفعال. Az أفعال alak elif prostheticumját azért ejtik *u* betűvel, mert az alak belsejében hosszú *u* az uralkodó betű. Ezek után jönnek azon belalakok, melyeket a szó belsejében levő magánhangzó megnyújtása képzett; öt ilyen alak van. Derenbourg még két alakot számít ide, az ő sorrendje következő: 6) فُعول, 7) فُعول, 8) فَعَال, 9) فَعِيل, 10) فَعَال, [11) فَعَال, 12) فَعَل]. Ide tartozó s nagyon jellemző példa بَحْرٌ „tenger“, melynek beltöbbese بَحُورٌ „tengerek“; e beltöbbes alakban három dolgot veszünk észre: 1) a vocalisminőségének, 2) mennyiségének változatát, 3) megváltoztatott helyét. Ez megint egy oly példa, melyben a beltöbbesképzés eszményképét, azaz az egyesszám és beltöbbes közti legnagyobb különbséget, elérte. Ezen beltöbbes alakok közt legfeltünőbbek azok, melyeknek közép mássalhangzója megkettőztetett; miért történt ez? Úgy gondolom, hogy e kérdésre csak egy lehet a felelet; e két alakban lényeges a kettőzés, a mennyiben kettőt pótol, pótolja először a mennyiségi, másodsor a hosszú magánhangzó minőségi különbségének hiányát, حَاكِمٌ „bíró“, ennek két belső többese: حَكَّامٌ és حَكْمٌ „bírák.“ Az egyesszám első szótagának hosszú *a* magánhangzója a beltöbbes második szótagában tűnik fel, mennyiségben és minőségben nem változott, csak helyét cserélte meg. A kettőzés az, mi itt az egyesszámtól a beltöbbest megkülönbözteti, ép annyira különböztető a beltöbbes alakjában, mint az arab ige második conjugatiójában. Az arab ige harmadik conjugatiójának jele az első szótag megnyújtott magánhangzója, második conjugatióját nem megnyújtás, hanem a második mássalhangzó megkettőzése képi. Ebből már megláthatjuk, hogy a kettőzés és megnyújtás egyformán képesek arra, hogy alakokat különböztessenek. Ezen két alak első szótagában az egyesszám második szótagában megvolt rövid *i* betűnek rövid *u* felel meg, ez már jelentéktelen további megkülönböztetés; a fő dolog a hosszú *u* megváltoztatott helye s az alakkülönböztető kettőzés. Már most Derenbourghoz fordulunk, s azt kérjük tőle, hol látott vocalis megnyúlást e két beltöbbes alakban?

az egyik alak nem hogy megnyúlást nem mutat, de megrövidülést mutat, t. i. **فَعَّلٌ**. Mi Derenbourg családásának oka? elmélete, mely szerint a beltöbbesalakokat megnyújtás képzí. Mi Derenbourg sorrendjét a 11-ik és 12-ik alak híján megtartjuk, s e két alakot majd külön még egyszer ismételjük. Lássuk már most azon alakokat, melyeket a nőnem végzete képez; ezek következők: 11) **فُعِّلَةٌ**, 12) **فَعَالَةٌ**, 13) **فَعَالَةٌ**, 14) **فُعِّلَاءٌ**, 15) **فُعِّلَةٌ**, 16) **فُعِّلَةٌ**, 17) **فُعِّلَةٌ**, 18) **فُعِّلَةٌ**. Lássunk a viszonytalan és viszonyos növekedésre példát:

بَعَلٌ „férj”, **بُعُولَةٌ** „férjek.” Itt az egyesszám első szótagában levő rövid *a* magánhangzó 1) minőségi, 2) mennyiségi, 3) helyzeti változást szenved, s még egy nőnemű rag járúl a beltöbbes alakjához, melyet az egyesszám nem ismert. Itt már nem csak az egyesszám-ban megvolt vocalis változott meg a három lehető változat szerint, hanem még egy megkülönböztető rag is járult az egyesszám megváltoztatott alakjához. Ezen rag több a beltöbbes alaki eszményénél, alaki fényűzésnek nevezhetnők. Lássunk a másik alosztályból példát: **شَاعِرٌ** „költő”, **شُعَرَاءٌ** „költők.” Ezt nevezzük viszonyos

megnyújtásnak. Az egyesszám hosszú magánhangzója a beltöbbesben megrövidül, s minőségileg is megváltozik; a második szótag rövid magánhangzójának megváltozása jellemző ugyan, de az első szótag hosszú magánhangzójának megváltozásánál sokkal jelentéktelenebb. Ha az alak ennél többet nem változott volna, azt mondanók, hogy a beltöbbes megrövidülésnél egyebet nem mutat, ámde a beltöbbes alakjához rag is járult további különböztetésül.

A beltöbbes alakja **فُعِّلَاءٌ** az egyesszám alakjához (**فَاعِلٌ**) hasonlítva viszonyos megnyúlást mutat, a mit az alak elején veszített, azt végén kipótolta. Derenbourg ezen háromféle megnyújtást abszolút növekedésnek tartja; mi nem oszthatjuk ezen nézetét. Vajjon egyforma növekedést mutat-e e három alak: **أَذْرَعٌ**, **بُعُولَةٌ** vagy **بُحُورٌ** „karok” és **شُعَرَاءٌ** „költők”? Minden bizonynyal nem. Lássunk egyes számaikat: **شَاعِرٌ** egyesszáma **بَحْرٌ**, **أَذْرَعٌ** é **ذِرَاعٌ** é **شُعْرَاءٌ** **بُحُورٌ** egyesszáma **بُحُورٌ** egyesszáma **بَحْرٌ** megnyújtott alakja, de ugyanezt nem látjuk, hogy **بُحُورٌ**, **بَحْرٌ** megnyújtott alakja, de ugyanezt nem lát-

juk a más két példánál; a más két példában viszonyos megnyújtásnál egyebet nem látunk. Derenbourg csalódása kettős: 1) családokozott abban, hogy a beltöbbsképzés alapja megnyújtás lenne; 2) összetevésztette a viszonytalan megnyújtást a viszonyossal, az absolutumot a relativummal. A mi elméletünk a Derenbourgétól merőben különbözik, a mi elméletünk röviden összefoglalva következő: a beltöbbs az egyesszám megváltoztatott alakja, s e változat az egyesszám egész belterjedelmét illeti, a vocalismus mennyiségi, minőségi, helyzeti változatából, kettőzésből, elő- és utóragokból áll. Ezek a semitismus alakkülönböztető eszközei, melyekkel az igénél és névszónál egyformán találkozunk.

Már most lássuk a három mássalhangzós beltöbbs alakok szerintünk egyedül helyes osztályzatát. Először három oly beltöbbs alak jön, melyek az egyesszámtól két pontban különböznek, ú. m. 1) abban, hogy nőnemű raggal nem bírnak, 2) a második szótag vocalisában, melylyel az egyesszám alakja nem bír. Megjegyzendő, hogy még e két különbség se általános; általános különbséget e három belalakban csupán csak a nőnemű rag hiánya képez. Ezen két különbséghez még járulhat egy harmadik, t. i. az

első szótag magánhangzójának minőségi változata, p. o. قَرَى „városok“, قَرِيَّةٌ „város“; قَرَى قَرَى helyett áll. E három beltöbbs a következő:

1) فَعَلٌ, 2) فَعِلٌ, 3) فَعَلٌ.

Lássunk még egy ide tartozó példát a magánhangzó minőségi változata nélkül: نَحَفَةٌ „ajándék“, نَحَفٌ „ajándékok.“ Mit tart ezen alakokról Derenbourg? Ő ezen alakokban nem lát egyebet, mint a hangsúly megváltozását. A hangsúly hang nélkül nem szokott szótagról szótagra szállani. Itt a fő dolog a beltöbbs második szótagának magánhangzója, mely az egyesszamban hiányzott. Honnét támadt e magánhangzó a beltöbbs második szótagában? Vajjon az accentus idézte é elő? Micsoda hangsúly az, mely nem nyugszik hangon, hanem semmiből hangokat teremt? Ilyent nem ismerünk az arab nyelv körében. Az arab hangsúly szereti a hosszú magánhangzókat, és csak akkor nyugszik a második szótag magánhangzóján, ha ez vagy már magában hosszú magánhangzó, vagy legalább helyezete által lett azzá, p. o. firindun „kard“ stb. A فَعَلٌ bel-

többes alakról különösen megjegyzem, hogy ez oly egyesszám alakoknak is lehet beltöbbsége, melyeknek második szótagában magánhangzó nem hiányzik, p. o. ^{بَكَرَ} بَكَرَ, ^{بَكَرَتْ} بَكَرَتْ. Mi csekély különbség választja el e felhozott példában a beltöbbséget az egyesszámtól! Semmi egyéb különbség nincs a két alak közt, mint a nőnem végzete, mely az egyesszámban megvan, a beltöbbségekben hiányzik. Mennyire különbözi ezen példától a ^{بَعَلَ} بَعَلَ szó beltöbbsége ^{بُعُولَةٌ} بُعُولَةٌ! Az előbbiben csak az egy nőnemű rag különböztet, az utóbbiban e különböztető nőnemű rag mellékdolog, s a fő dolog azon hármas különbség, melyet az alak belseje mutat. Ezután jön más négy alak, melyeknek első szótaga bír magánhangzóval. Ezek következők:

4) ^{فَعَلَ} فَعَلَ, 5) ^{فَعِلَ} فَعِلَ, 6) ^{فَعِلَ} فَعِلَ, 7) ^{فَعِلَ} فَعِلَ.

Derenbourg ezen alakokkal is könnyen bánik el, azt mondja, hogy a hangsúly az egyesszám második szótagáról első szótagára hágott, s a hangsúlyát elveszített második szótag utóbb magánhangzóját is elvesztette. ^{فَعَلَ} فَعَلَ egy hosszabb alak megrövidülése, ezt mutatja ^{حَمِرٌ} حَمِرٌ; ^{فَعَلَ} فَعَلَ nem egyedül hosszabb alakok megrövidülése, hanem néha nem több az egyesszám alakjának változatánál. Az egyesszám magánhangzója minőségi változást szenvedvén, az egyesszámból beltöbbsé válnak, p. o. ^{نَمِرٌ} نَمِرٌ „leopárd“, ^{نَمِرٌ} نَمِرٌ „leopárdok.“ Hol lát itt Derenbourg hangsúlyt az egyesszám második szótagában, mely a beltöbbségek alakjának első szótagára hágott volna! Mind ennek nincs semmi nyoma. A beltöbbségek csak annyiban különböznek az egyesszámtól, hogy ennek *i* hangjából abban *u* vált. Lehető teljes különböztetés levén a cél, a beltöbbségek második szótagába egy az első szótag *u* magánhangzójának analogiájára támadt *u* hang hatolt be, mintegy további megkülönböztetésül. Ezután jönnek azon alakok, melyeknek elején elif prostheticum áll, ilyen alak öt van, ú. m.

8) ^{أَفْعَالٌ} أَفْعَالٌ, 9) ^{أَفْعَالَةٌ} أَفْعَالَةٌ, 10) ^{أَفْعَلٌ} أَفْعَلٌ, 11) ^{أَفْعَالٌ} أَفْعَالٌ, 12) ^{أَفْعُولٌ} أَفْعُولٌ.

Ezen alakokat nem lehet Derenbourggal abszolút növekedés-sel bíró alakoknak tartani, már láttuk az ezen állításunkat bizonyító példát: ^{كَارٌ} كَارٌ „kar“, ^{كَارٌ} كَارٌ „karok“; az egyesszám második szótaga e példában megrövidült, de túlfelől egy elif prostheticum-járult

a szó elejéhez. Ezen előtevés szeret a többi változattal együtt előjönni, سَيْفٌ „kard“, أَسْيَافٌ „kardok“; e példában hármias változatot látunk, ú. m. 1) a magánhangzó helyének, 2) mennyiségének elváltozását, 3) az elif prostheticumot, mely az első változat következménye. Ezen alakok hol abszolút, hol relativ növekedést mutatnak, mint a hogy a fenn említett két példa megmutatja.

Lássuk már most azon beltöbbes alakokat, melyek hosszú magánhangzót tartalmaznak; ilyen alak öt van: ú. m.

13) فُعُولٌ, 14) فِعُولٌ, 15) فَعَالٌ, 16) فَعِيلٌ, 17) تُعَالٌ.

Vajjon ezek csak mennyiségi különbséget mutatnak é? Vajjon legalább ezek igazolják é Derenbourg elméletét, mely a merev megnyúlás törvényén alapszik? Példához kell folyamodnunk, hogy ez iránt is tisztába jöhessünk: شَرِيفٌ „nemes“, شَرِيفٌ „nemesek.“ Mit láttunk itt? azt láttuk, hogy az egyesszám magánhangzói a beltöbbesben helyöket és mennyiségöket megcserélték.

Itt kettős a különbség. رَمَحٌ „lándzsa“, رَمَاحٌ „lándzsák“, itt három változást látunk, ú. m. 1) a minőségit, 2) a mennyiségit, 3) a helyzetét. خُمْصَانٌ „gyöngetestü“, خُمْصَانٌ „gyöngetestüek“, itt a beltöbbes alakjában négy változást látunk, ú. m. 1) minőségit, 2) mennyiségit, 3) helyzetit, 4) az egyesszám *ánun* ragjának elhagyását. حَيْدٌ

„nyak“, beltöbbese miért أَحْيَادٌ és miért nem حَيَادٌ? azért, hogy a hosszú *a* egymagában nem tartatott elegendő különbségnek. جَوَادٌ

beltöbbese حَيَادٌ, itt már kettős a különbség [1) a középső „quiescens“, 2) az első magánhangzó különbsége]. Mind ezen példákban nem látjuk, hogy az arab nyelvszellem bizonyos rövid alakokra hosszúságot dictált volna, a hosszúalakokat kivétel nélkül megrövidítette volna, hanem inkább azt látjuk, hogy a különböztetés többféle eszközökhöz nyúlhat, hogy a nyelv mentől teljesebb különböztetésre törekszik. Hogy sok hosszú alak a beltöbbesben megrövidül, s rövid alak megnyúlik, azon nincs mit csudálkozni; ez az alakkülönböztetés egyik igen természetes, de nem egyedüli eszköze. Ezután jönnek azon beltöbbesek, melyeket a nőnem végzete képez; ilyenek:

فَعْلَةٌ (23), فَعَلَاءُ (22), فَعَالَةٌ (21), فَعَالَةٌ (20), فَعُولَةٌ (19), فَعُولَةٌ (18)
فَعْلَى (27), فَعَلَى (26), فَعَلَتْ (25), فَعَلَتْ (24).

Hímnemü egyesszám-alakok téteknek ezen nőnemü raggal ellátott beltöbbsesekbe. Az egyesszám belseje állhat két rövid, vagy egy rövid s egy hosszú, sőt egy rövid szótagból is; mindez ki nem zárja a huszonötödik alakot, p. o. غُصْنٌ „ág”, غِصْنَةٌ „ágak”; أَخٌ „testvér”, إِخْوَةٌ „testvérek”; غُلَامٌ „legény” (e szó népies értelmében), غِلْمَةٌ „legények”; مَائِغٌ „aranyműves”, مَائِغَةٌ „aranyművesek.”

Az első és második példában kettős a változat, a harmadikban ötféle változást látunk, ú. m. 1) a mennyiségét, 2) a minőségét, 3) a helyzetét, 4) az egyesszám első szótagában megvolt magánhangzó eltűnését, 5) a nőnem jelét, mely a beltöbbses alakjához járult.

A فَعْلٌ, فُعْلٌ egyesszám-alakból támadhat فَعْلَةٌ, miért nem képezheti a فُعْلٌ egyesszám beltöbbsését ezen alak? azért nem, mert a فُعْلٌ és فَعْلَةٌ alak közt igen kevés volna a különbség. A lehető teljes különböztetés levén a cél, a nőnem ragja egymagában nem tekintetett elegendőnek a különböztetés megvalósítására *); innét jön az, hogy a فُعْلٌ alak beltöbbsését nem فَعْلَةٌ hanem فَعْلَةٌ alak képzi, — ez utóbbi alak két pontban különbözik az előbbitől, ú. m. 1) a második szótag a magánhangzójában, 2) a nőnem ragjában. Lássuk még azon két alakot, melyet kettőzés képzett; ezek következők:

فُعْلٌ (29), فَعَالٌ (28).

حَكْمٌ (2), حَكْمٌ (1), حَكْمٌ (2) beltöbbsesei, حَاكِمٌ zép mássalhangzója nem volna megkettőztetve, két pontban különbözne egyesszámától, ú. m. 1) a hosszú a magánhangzó helyzetében, 2) a rövid magánhangzó minőségében. E két különbség nem levén elegendő, a nyelvszellem a kettőzéshez folyamodott, mely itt kettőt pótol, ú. m. 1) a mennyiségi, 2) a hosszú magánhangzó mi-

*) Mindazonáltal láttunk példát, melyben egyedül a nőnem jele különböztette meg a beltöbbsést az egyesszámtól.

nőségi különbségének hiányát. A حَكْم⁵ alakban a többi különbséghez még a mennyiségi is hozzájárult.

Ezek után térjünk át a „quadrilittera“ k beltöbbsesire. Itt az alapforma فَعَالِلْ nunatio nélkül, s ezt csak a költők helyezhetik a szó végéhez, ha hosszú szótagra van szükségök. Az ezen alakban előforduló elif prolongationist az arab nyelvészek kétféleképen hívják, ú. m. 1) الف الجمع, 2) الف التكمير. Ezen alapalak harminczháromféleképp módosítható, mint a hogy ez Derenbourg táblázatos előadásából meglátható.

A beltöbbses alakja még tehető más beltöbbses alakba, ezen kettős beltöbbsest az arab nyelvészek جمع الجمع-nak hívják. Gyűjtőszó is tehető beltöbbsesbe, p. o. قَوْم⁵ „nép“, ennek többese أَقْوَام⁶; s még e beltöbbses is tehető más beltöbbsesbe, melynek alakja : أَقْوَام⁶.

Az aethiop nyelvben minden beltöbbses tehető más beltöbbses alakjába; az arab nyelvben kivételt képeznek, a nőnemű raggal ellátott beltöbbsesalakok; úgy látszik, hogy a különben is megnyújtott alak nem szenved további megnyújtást, meghosszabbítást.

A mi már az arab nyelv dialectusait illeti, ezekben egy vagy más beltöbbses alak a többinél nagyobb elterjedést nyert. Erre nézve érdekes Müller Márkusnak következő jegyzete:*) „Der im Altarabischen ungebrauchliche Plural ارسال (?) ist nicht bloss wegen des Reimes hier gesetzt, sondern kömmt in allen Stellen des Buches statt des gewöhnlichen رُسُل vor, wie er denn wirklich in Granada zur Regel geworden war; vergleiche Petro de Alcalá unter den Wörtern orador, portero, correo, die durch rüçl pl. arçil (i granadinisch statt á) gegeben werden. Eigenthümlich ist, dasz schon der Singular ruçl رُسُل statt رسول heiszt, also in einer Form auftritt, die dem altarabischen Pluralis fractus beinahe identisch ist. Die Form ارسال ist auch andern spätern Auctoren nicht fremd, cf. Guirtás pag. ۲۲۱, ۹ von unten ارسال الروم ۲۳۵, ۱۱ etc. Auch Ibnulchatib wendet öfters diese Form an.“

A nyelvszellem és gyakorlat hasznára fordítá az alakok dús tenyészetét. Számos arab szó egyesszáma több fogalmat tartalmaz-

*) L. „Die letzten Zeiten von Granada“ című munkájának 103-ik lapját

hatván, e fogalmak a belső többes alakjaiban külön-külön jelennek meg. ⁵عَيْن⁵-nak az egyesszámban négy értelme van, ú. m. 1) szem, 2) forrás, 3) a dolgok lényege, 4) kiváló, tekintélyes személy. Az első és második értelem beltöbbesei : ⁵عَيْنُون⁵, ⁵عَيْنُون⁵ ritkán ⁵أَعْيَان⁵), a harmadik és negyedik értelem beltöbbese : ⁵أَعْيَان⁵; ⁵عَبِيد⁵ „rabszolgák“, ⁵عِبَاد⁵ „az emberek“, mint isten szolgálói; ⁵شُهُود⁵ „tanúk“, ⁵شَوَاهِد⁵ „emlékkövek“, „sírkövek.“

Úgy a himjári, mint az aethiop nyelvben a leggyakrabban előforduló beltöbbes alak ⁵أَفْعَال⁵, ilyen himjári beltöbbes alakok : (أَادَرَنَام, أَادَرَمَام stb. Tudva van, hogy a himjári írás a hosszú magánhangzók megjelelését nem kedveli, innét jön az, hogy a himjári beltöbbesek ⁵أَفْعَال⁵ alak helyett ⁵أَفْعَل⁵ alakban jönnek elő.

Az aethiop nyelvben, úgy mint az arabban, majd a második szótagba helyezett hosszú magánhangzó, majd alf prostheticum, majd nőnemű rag képi a beltöbbes alakját. A hosszú magánhangzóval bíró egyesszám-alakok, hosszú magánhangzóikat elveszítik, s ennek helyébe egy rövid *a* betűt kapnak; további megkülönböztetésül még egy nőnemű rag járul a beltöbbes alakjához, p. o. kadámî „első“, kadámt „elsők“; kathîn „vékony“, kathant „vékonyok“; negûs „király“, nagast „királyok.“ A rövid alakok megnyújtása háromféleképp történik. A rendszer egészen az, melyet az arabban láttunk. Csak egy megjegyzésünk van e helyen. Azon aethiop egyesszám-alakok, melyeknek második szótagában magánhangzó hiányzik, beltöbbesök második szótagában egy rövid *a* magánhangzót kapnak, p. o. 'ezên „fül“, 'ezân „fülek.“ A második megnyúlás alakja 'agbâr, p. o. nagar „beszéd“, 'angâr „beszédtek“; a harmadiké : 'ahgûr „városok“ (hâgar „város“); a harmadiké : 'ansel, mely azonban nagyon ritka; a negyediké ugyanez az alak a nőnem ragjával kibővítve, p. o. r'esz „fő“, 'ar'eszt „fejek.“ Ezen negyedik megnyúlás eredetét a teljesebb különböztetés után való vágnak köszöni. Itt is, úgy mint az arab nyelvben, egy egyesszám-alaknak több beltöbbes alakja lehet, p. o. nehêb „méh“, 'anhêbt, 'anhâb „méhek.“ Elég lett volna a nehêb második szótagában egy *a* magánhangzó az alakok megkülönböztetésére, de a teljesség után való vágy a két megnevezett alakot eredvényezte.

A régi aethiop nyelv két dialectusában él. Abyssinia déli részében az ámhári nyelv, éjszaki részében a Tigrîna és Tigré dialectusok tartják fen az aethiop nyelv családját. A tigré nyelvben kül- és beltöbbsesképzés egyiránt megvan *). A hínnemü kültöbbses *ān*, *ēn* rag képzí, p. o. *taba'* „a hínnemü“, *taba'ēn* „férfiak.“ A nőnemü kültöbbses végzete *āt*, p. o. *mabél* „özvegy“, „egy nő második férje“, *mablāt* „övegyek.“ Sok hínnemü hivatalt és czímet jelentő szóhoz járúl e nőnemü végzet, p. o. *wakil* „kormányzó“, *wakilāt* „kormányzók.“

Több rokonságot jelentő szóhoz kettős nőnemü többes járúl, p. o. *abu* „atya“, *ab-ot-átche*; ezen *atche* rag nem más, mint az *at* elromlott alakja. Vannak oly kettős nőnemü alakok, melyeknek végén még egy rövid magánhangzó hallatszik, p. o. *talakmā* „sógor“, *talakm-ūt-atā* „sógorok“; ezen rövid magánhangzónak kell az *at* alak *atsche*-re való elromlását tulajdonitnunk. Úgy látszik, hogy a tigré nyelvben oly nőnemü kültöbbsesek is vannak, melyekben egy *t* betű előzi meg a nőnemü többes ragját. Ezen kettős kültöbbsesek a fentebb tárgyalt kültöbbsesekhez sorozhatók. A beltöbbsesképzés ugyanúgy megyen, mint az aethiop nyelvben. A beltöbbsesnek egyesszámától való megkülönböztetése levén a czél, a nőnemü alakok beltöbbsesét a nőnemü végzet elmaradása képezheti, p. o. *gîmet* „felleg“, *gîm* „fellegek.“ Az arab nyelv teljesebb különböztetés után való vágyának kell tulajdonitnunk, hogy a ⁵فَعْلَةٌ alaku névszók beltöbbsese nem ⁵فَعْلٌ, hanem ⁵فَعْلٌ stb. A tigré nyelv képez oly beltöbbses alakokat, melyekben a középső mássalhangzó megkettőztetik, s ezen megkettőzött mássalhangzó közé egy rövid *a* vagy *e* magánhangzó hatol, p. o. *dümmo* „macska“, *demmemi* „macskák.“

Végül térjünk át az éjszaki sémi nyelvekre, s lássuk, vajjon bír é a héber nyelv beltöbbses alakokkal, s ha bír, melyek azok. Böttcher az, ki Bochart gyanítását tudományyá változtatta, ki számos példakkal bebizonyította, hogy a héber nyelv is bír beltöbbses alakokkal. A mi Böttcher héber nyelvtanát legkülönösebben ajánlja, az példáinak gazdag tárháza; állításait nem egy pár példa bizonyítja, hanem a példák egész csoportja. Böttcher ötféle héber

*) L. Vocabulary of the Tigré language written down by Moritz von Beurmann published with a grammatical sketch by Dr. A. Merx (Halle, 1868).

beltöbbesalakot különböztet meg, ú. m. 1) a **קָטַל**, 2) a **קָטַל**, 3) a **קָטַל**, 4) a **קָטַל**, 5) az *m* előraggal képzett beltöbbes alakot. Ezen alakok az egy **קָטַל** híján névimód-alakok, tehát a héberben is úgy, mint az arabban, névimód alakokban jelennek meg a beltöbbesek. B. a **קָטַל** alakot tévesen tartja beltöbbes alaknak, s e tévedésének oka abban rejlik, hogy Jesaiásznak egy mondatát rosszul értette. Jesaiász 17. f. 5-ik v.-ben írva van: **וְהָיָה כְּאַחַד קַצִּיר קָמָה**, e versben **קַצִּיר** nem tehet aratókat (messores), mint a hogy Böttcher értette, hanem itt is úgy, mint a hogy mindenütt, aratást teszen. A többi alak, mint láttuk, mind névimód ezen egy **קָטַל** híján, mely részeseülő alak, s nem is vált a beltöbbes alakjává. Lássuk a héber beltöbbes alakjait egyenként. Legelőbb lássunk **קָטַל** alakban álló beltöbbeseket. Ide tartozó példák: **אָמַר**, melynek egyesszáma **אָמַר** „összefüggésben álló hathatós, hatalmas szavak“ (B. fordítása szerint „Kraftworte im Zusammenhang“); **בָּסָר** „éretlen szőlők“, egyesszáma **בָּסָר**; **נָשָׂם**, egyesszám alakja **נָשָׂם**; **חָסַר** (mely szót mindig **בֵּל** előz meg), ennek egyesszámalakja **חָסַר**; **בָּקָר** „faluk“, **בָּקָר** mellett („falu“); **מָעַל מָעַל** mellett („felemelés“); **עֵצָב** „bálványok“; **עֵצָם** „csontok“; **שׁוֹבֵב** „egymásba font ágazat“ **שׁוֹבֵב** mellett, melynek kültöbbes **שׁוֹבְבִים**; **שָׂקָה** (שָׁ-ból eredt) „tövisek“ **שָׂקָה** mellett, melynek kültöbbes **שָׂקִים** (שָׂקָה-ban még a nőnem jele járúl a beltöbbes alakjához további megkülönböztetésül); **תָּם תָּם** mellett e beltöbbes kültöbbesbe tehető, így támadt a **תָּמִים** alak, melyet a LXX fordító *ἀλήθεια*-val fordított; **תָּמַר** „palma“ **תָּמַר** mellett, melynek kültöbbes **תָּמָרִים**, a **תָּמַר** nemiegyesnek még egy más beltöbbes alakja is van, ú. m. **תַּמְרָה**, melyből két kültöbbes eredt, ú. m. 1) **תַּמְרִים**, 2) **תַּמְרוֹת**, az utóbbi az építészeti diszitmények közt szereplő „palmae artefactae.“ Ez utóbbi alak részeseülő, mindamellett határozatlan beltöbbesnek veendő, már maga az **תַּמְרָה** végzet is ezt mutatja. **תַּמְרָה**-nak egy kültöbbes **תַּמְרָה** s két beltöbbes **תַּמְרָה** van, s egyik beltöbbes maga is kültöbbesbe tehető. Böttcher második beltöbbes alakja **קָטַל**, ezen alak az én véleményem szerint nem beltöbbesnek, hanem egyszerűen elvont alaknak tartandó. Böttcher negyedik alakját én is beltöbbesnek tartom, ez alak **קָטַל**. Az alak, az értelem s a használat egyformán azt bizonyítják, hogy ez alak csakugyan beltöbbes. Ide tartozó példák: **בֵּית הָאִסּוּר** helyett „fogyok“, **בֵּית הָאִסּוּר**

Mi ezen megegyezésre e helyen nagy nyomatékot teszünk. A nő-nemképzés belalakjai világosan megmutatják, hogy a semitismus körében a belidom a hatalom mily polczára hágott. Lássuk az ide vágó példákat:

h. n.:	n. n. szavak:
ssa'de „fejér“	ssa'da
hamelmil „sárga“	hamelmal
gajech „vörös“	gajach
achder „zöld“	achdar
tsalim „fekete“	tsalam
galil „könnyű“	galal.

A ssa'de melléknév kihangzó *e* magánhangzójának *a* hangra való elváltozásával vette kezdetét ezen a beltöbbses analogiájára idomított alakképzés. Nem új alak az, mely analogia után támadt.

VII.

A kettősszám az arab nyelvben nem csak a főnévnel, hanem az igénél és névmásoknál is előjön. Lehet, sőt valószínű, hogy a sémi nyelvek a legrégebb korban, melyről nem bírunk irodalmi emlékekkel, a kettőst nem különben, mint az arabok, egész kiterjedésében használták. Míg az arab e régi használatot megőrizte, addig ez a többi sémi nyelvben részben vagy majdnem egészben feledésbe ment. Az emberi tudás szövésében az élénk, gyermeki észrevétel vékony száalai egy erősebb fonalba sodortatnak; a szöveget eredeti finomságát elveszíti, de kárpotlásul tartósságot nyer. Így történt ez itt is.

Az assyr nyelvben csak még a párosnak kettősszáma az, a mi előjön: a kettős egynéhány emberi testrészt szavára szorítkozik. Az assyr dualis alakját $\aleph =$ vagy $\beth =$ ($\aleph =$) rag képzi, ezen hosszú *a* a sémi kettős eredeti jele, s csatlakoznak azok, kik azt hiszik, hogy a kültöbbses tárgy esetének *au* ragjából származott volna a kettős alakja, mintha a kettősnek a többesszám tárgy esete megszűnését be kellett volna várnia; ez állítás ellenkezik a kettős elismert régiségével.

Az aethiop nyelvben e szóban „kele'ê“* (= $\aleph \aleph$) látunk

*) A tigré nyelvben „killé.“

kettősszám-alakot; a „dêdê“ szóban (= két ajtó דְּלֶתַיִם) is a kettős alakját látja Dillmann, s nem ok nélkül.

A kettős az árámi nyelvek körében is eléjön. A bibliai cháldban a kettős „ain“ szótag képzí, mely é be is összevonható, p. o. תְּרַיִן „kettő.“ Ebben a szóban מֵאַתָּן „két száz“ a szokásos ai kettőshang helyett hosszú a áll, mely, mint fentebb láttuk, a kettős eredeti jele.

A syrben a kettős alakját csak négy szóban találjuk, ú. m. e következőkben: תְּרַיִן, תְּרַתַּיִן, תְּרַאַתַּיִן és מֵאַרְבַּיִן („kettő“, „két száz“, „Aegyptom“).

A héber nyelvben csak bizonyos főnevek képeznek kettőst; a melléknév, ige, névmás nem fordul elé kettősben. A kettős képzője ם =, melynek, leginkább a személyneveknél, egy pár ritkább alakját is találjuk, így דְּתַן (Királyok 2-ik k. 6. f. 13. v.) דְּתַיִן (helyett „fores“, עֵינִים. Még következő kettősalakok említendők meg; אֵינִים „kettő“; הַלְּוֵי a vég ם kihagyásával „kettős ablak.“ Az előbb említett két példában az ai é-re való összevonását látjuk.

Az új arab nyelvben a kettős csupán csak a névszónál fordul elé, s én szótagra változott.

A kettőst illetőleg a sémi nyelvekben ugyanazt látjuk, mit az indogermán nyelvek példái mutatnak. A szanszkrit nyelv névszavánál és igéjénél egyaránt bír kettősszámmal; a zend nyelvben már ritka ige képzí kettősét, mely azonban a névszónál nem szűnt meg; gyakran előforduló számviszony lenni. A páli nyelv csak annyit bír belőle, mennyit a latin nyelv, t. i. maradványát két szóban (duo, ambo); a prâkritban egészen hiányzik. A góth nyelvben, ellenkezőlőg az éjszaki sémi nyelvekkel, épen csak az ige bír kettősszámmal.

Az ó-arabban, mint mondók, ige, névmás, névszó, melléknév, egyformán bírnak kettős alakokkal. A személyesnévmás kettősalakjai: أَنْتُمَا, هُمَا; az ige perfectuma a két nem szerint következő dualisalakokat fejtett ki: قَتَلَا (3 h. n. sz.), قَتَلْتُمَا (3 n. n. sz.); az imperfectum dualisa: تَقْتُلَانِ stb. A névszó kettősét أَنْ szótag képzí, mely a nunatiótól megfosztott szóhoz járúl; a sajátítóban és tárgy esetben اَيْنِ szótagra változott, p. o. رَجُلَيْنِ رَجُلَانِ.

A kettősben és külöbbesben egyiránt a sémi esetragozás két

sarkalatos esetét látjuk, úgymint a név- és tárgyesetet („casus rectus“ és „casus obliquus“).

Valamint a héber többesszám nem az arab „casus rectus“, hanem a „casus obliquus“ többesszámának felel meg, úgy kettőse is az utóbbival azonos. A kettőst a hosszú *a* hang fejezi ki, mintegy ellentétben a kültöbbes hosszú *u* magánhangzójával. Az említett קָדָה , קָדָה alakok az eredetiek. Ilyen egyes *παλαιωμα*-t, itt-ott észrevett elavulmányt, a régi nyelv ritkaságait, őket megillető jogukba gondos nyelvhasználat helyezi vissza.

Az új-arab *én*, nem különben, mint a héber אֲנִי , az ó-arab nyelv „casus obliquus“-ának felelnek meg.

A máltaiiban csak a névszó bír a kettős alakjával, p. o. idein „két kéz“ (tnein „kettő“). Személyesnévmásainak többesei közt „huma“ is előfordul, de ez itt, nem különben mint a maurok nyelvében, többesszámot tesz. Eredeti értelméhez azonban nem férhet kétség.

A marokói nyelvben azon nyelvtények szerint, melyeket Dombay jeles hontársunk latinul írt nyelvtanában közölt, úgy látszik, hogy épen nincs kettős.

A phoeniciai felírások mind eddig nem mutattak kettőst; de Vogüé a XXXVII-ik citiumi felírás e kifejezésében: $\text{מְלִיכָה דְּבַרְסִים}$ kettősre gondolt, és pedig leginkább az *i* betű előfordulása az, mi e véleményre bírta; az *i* a többesszámokban nem jeleltetvén, de Vogüé szerint valószínű, hogy itt azért áll, mert kettőshangot jelent, ú. m. a kettősszám diphthongusát. Derenbourg de Vogüé nézetét nem helyesli, s az *i* magánhangzót a *h* betű elváltozásának tartja. A *h* hetű a szó végén igen könnyen tűnhetvén el, majd *h*, majd *h* betűre változtatják; ez történt a הַסָּה szó *h* betűjével is, mely a héberben *h*-re, az arabban és phoeniciaiban *jod*-ra változik. Így tanít Derenbourg.

A héber nyelvben, hol az igének, névmásnak nincs kettőse, az állítmány többesbe jön, p. o. $\text{עֵינַי תִּרְאֶנִּי}$ „az én szemem látni fog.“ Mikeas IV-ik f.-nek 11-dik versében a kettősben levő névszót egyesszámú állítmány előzi meg: $\text{וְעַתָּה נִחְסַפְּנוּ עֲלֵיךָ גֵוִים רַבִּים}$ K. G. fordítása szerint: „Mert jól-lehet immár is sok pogánynépek gyűltek te ellened, kik ezt mondják: Immár elkárhoztatott, és szemeinkkel meglátjuk a Sion vesze-

delmét.“ Ide tartozik még Josua 2. f. 4-ik v. Abulfeda „Iszlam előtti történetének“ ذكر حدّ stb. című fejezetében egy helyén a kettősben levő ¹alant h. n. e. sz. állítmány előzi meg: ثم قتله اثنان من اولاده. Az állítmány, mely h. n. kettőst követ, n. n. e. sz. is állhat. A كتاب اخبار című könyv 12-ik lapján بينهما helyett áll.

A magyar nyelv az emberi páros testrészeket annyira egy egészt formálóknak tartja, hogy a páros testrészt egyikét másika mellőzésével „félnek“ nevezi, p. o. „fél láb“, „fél kéz“, „fél szem“ stb.

VIII.

A gyűjtőszóknak két osztályát ismerjük, ú. m. 1) a hím-nemű, 2) a nőnemű gy. sz. osztályát. Ezen alaki osztályzat mellett még egy másik is van, mely az értelmet tartja szem előtt, ez is nem különben, mint az előbbeni kettős. Vannak gyűjtőszók, melyek nemiegyest is jelenthetnek, s mások, melyek kizárólag gyűjtők; az első osztályra példa قوم „nép“, a másikra طَيْر „madár“, „madarak.“ E kettő alakilag igen egyforma lehet, az értelem az, mi az egyiket másikától elválasztja. A gyűjtőnevekről Abulfeda egy helyen azt mondja ¹) الأمة الجماعة هو في اللفظ واحد وفي المعنى جمع. Lássunk példát oly arab gyűjtőnevekre, melyek nem végződnek a nőnem jelébe, ilyenek: وَرَى „emberek“, طَيْرٌ „madarak“, جَمْعٌ „sokaság“, قَوْمٌ „nép“, خَلْقٌ „nép“ (emberek), حَيْدٌ „lovak“ és „lovasok“, حَافِرٌ, de Goeje szerint „nomen collectivum, quod comprehendit equos, jumenta, mulos et asinos²). Az itt elősorolt gyűjtőnevek közt طَيْرٌ „madár“, „madarak“; خَلْقٌ soha nem jelenthet konkrét értelmű nemiegyest, hanem mindig abstractiót „az, ami teremtve van“, „res creatae“ (creaturae), „emberek“ stb. Azon gyűjtőszók, melyek nemiegyesből lettek, kettőt jelenthetnek; azok azonban, melyek elvont szóból támadtak, csupán csak gyűjtők lehetnek. Az első osztályhoz tartoznak a részesülők, a másikkhoz a

¹) H. a. J. az V-ik k. elején.

²) Liber expugnationis Regionum, p. 29.

Ezután következnek a kettőstöbbesek. Kettőstöbbes háromféle van, ú. m. 1) két kültöbbesből, 2) két beltöbbesből álló, 3) elegytöbbes.

A himjári felírások valamelyikében egy ily alak fordul elé: אֱלֹהֵי; a következő sor וְאֱלֹהֵי וְאֱלֹהֵי szókat tartalmazza. Ezen szók mind az אֱלֹהֵי szóra mutatnak vissza, s úgy tekintendők, mint a többesszám „status constructus“-ai. Az אֱלֹהֵי st. c. egy אֱלֹהֵי alaku „status absolutus“-hoz vezet vissza. Ez alak az úgynevezett kettőstöbbes rovata alá esik, s azon osztályhoz tartozik, melyhez következő többesek tartoznak: בְּמִיתִי (בְּמֵת), מֵרֵאשִׁיתִי שְׂאוּל. A st. c. eléforduló מִימִי alak מִים félreismerésén alapszik; a birtokragozott alak מִימִי מִימִין, מִימִיהֶם. A héber nőnemű szók kültöbbesei birtokragoztatván, az első személy bírt dolgai következő alakot kapnak: מִסֹּחֲרֵי, מִלְּבֹחֵי stb. Itt a hímnemű birtokragozott szó analogiája a nőnemű birtokragozást megtévesztette. A mándaei nyelvben még az egyesszámban álló névszó is, a többes ragjait kapja. Ezen példákban két hímnemű többes egyesítését láttuk; a tigré nyelvben két nőnemű többes egyesítetik a már említett példában: ab-ot-atsche „atyák“, további például szolgáljon 'anf-ót-át „orrok“, gan-ót-át „idegenek.“

Kettős beltöbbes אֵיבָד, mely az אֵיד belt. vezet vissza, egyes száma יַד „kéz.“

Lássunk elegytöbbeseket: فُتُوحَاتُ „több tartomány többszörös meghódítása“, فُتُوحُ „egy tartomány többszörös meghódítása“, p. o. فُتُوحُ مِصْرَ „Aegyptom többszörös meghódítása.“ Ezen elegytöbbes oka a fogalom kiterjedésében rejlik, e mellett van még egy másik ok is, mely elegytöbbest eredményez, s ez a fogalom megváltozásának kijelentése, p. o. بُيُوتُ „házak“, بُيُوتَاتُ „családok“ (بَيْتُ „ház“ és „család“).

Az arab nyelvből nyert tanuságot alkalmazzuk már most a בְּמִיתִי szóra; בְּמֵת „magas helyek“, „magaslat“, igen ritkán „sírhant.“ Ezen ritka eset eléfordulásánál az érthetőség bizonyos külső jelt kíván, mely jelentse, hogy a szó nem közönséges értelmében vétetik. A kültöbbes im végzete nőnemű többesben álló szónál alkalmas eszköz a különböző értelem kifejezésére, innét eredt בְּמִיתִי.

מראשות egy használatban volt **מראשה** alaknak kültöbbese, mely alak később csak mint személynév fordult elé. E nőnemű **מראשה** neutrum értelmű; a neutrumot a sémi nyelvekben, mint tudva van, és már említve volt, nőnemű alak jelenti. A **מראשה** szó értelme azon tér lehetett, mely valakinek fejét, vagy valaminek felső részét, hegyét közvetlen keríti (ad caput). E nőnemű egyesszám-alak utóbb nőnemű kültöbbesbe tétetett. A görög is szereti neutrumát többeszámba tenni, mely a mondatszerkezetben egyesszámú igével hozatik kapcsolatba, p. o. *πῶς ταῦτα παύσεται*; „hogy fog ez végződni?“ *ἀδυνατά ἐστὶν ἀποφυγεῖν* „lehetetlen elfutni“ („impossibile est fugam capere“). A **מראשות** nőnemű kültöbbesnek *îm* raggal való ellátása azon teljes értelem után való vágyból eredt, melynek nem elég a legszükségesebbet elmondani. Itt az *îm* szótag kifejezi, hogy a kiterjedés nem egyoldalú, hanem az egész környéket magában foglalja. A szóló gondolatát teljesen kifejtette, abból mit se hallgatott el. Még megjegyzendő, hogy a kettős alakja is összetehető a többes alakjával, p. o. **הַמַּתִּים** „két kőfal“, **أَصْرَلَانِ** (beltöbbes + kettős) „a tudomány két alapja, a hittan és a jog.“ A **ברכות** tálmudi tractatus ötödik fejezetében előforduló **ברשינין** alak szinte kettős többest mutat.

Ezután következik a kiterjedés többese, mely — mint láttuk — három osztályra oszlik, ú. m. 1) a téri, 2) az időben való, 3) a fogalmi kiterjedés osztályára.

Böttcher több példát hoz fel annak bebizonyítására, hogy a görög és római nyelv is bír kiterjedést jelentő többessel. Lássuk a példákat a hármas osztály szerint; téri kiterjedést jelentő többesek: *δῶματα, λέκτρα, μέγαρα* „nagy szoba“, „palota“, *πόθυρα* „házpitvar“, *Δελφοὶ Θῆβαι* stb.; coeli, aequora, templa, ora, colla, aedes, flores, moenia, castra, scalae, tenebrae, sordes, aquae magnae, cervices, stb. Időben való kiterjedést jelentenek következő görög és római többesek: *νύκτες, γάμοι, ταφαί, τὰ Διονύσια* stb.; induviae, feriae, nundinae, nuptiae, Idus, Calendae, Saturnalia. Fogalmi kiterjedést jelentenek *ἔχθρα, μίση, φιλιαια*; inimicitiae, facetiae, insidiae, deliciae stb.

Ezechiel proféta az, ki a kiterjedés többesét leggyakrabban használja; az elvmondatok írói is szeretik ez alakot, mint a hogy a példabeszédek könyvéből megláthatjuk. Lássuk azon héber példákat, melyek az első osztályhoz tartoznak, ilyenek: 1) **אָרָר** névmás-

rag előtt, תחתיו, קדמות, לעמות, סביבות, יחידיו, בינות בניג', תחתיות, תחתיות, מעמקים, סתרים. Ezek általános térvizonyokat jelentenek. 2) שמם „ég“ (eredetileg „supera“), רמות, ראמות, „magasság“, פנים „szeglet“, ימים stb. Ezek a légkör, a mindenség és tájék kiterjedését jelentik. 3) מהנות, מחנים „tábor“, במקדשים, במות, p. o. משכני עליון p. o. „a templom szentélye“, מקדשי בית יהוה p. o. ezek a lakás kiterjedését jelentik. 4) אהורים, פנים stb. ezek a test részeinek kiterjedését fejezik ki, l. ö. h. v. τὰ στήθια, τὰ νώτα, τὰ πρόσωπα; cervices, fauces, artus, exta, intestina, praecordia. 5) מקהלים, הפתילים, כל מלבישי, בשרים stb. ezek azt jelentvén, hogy a tér teljesen kitöltetett, azt, a mi egész és teljes, fejezik ki, így p. o. בשרים „az egész test.“ Böttcher volt az, ki ezen alosztályokat észrevette, és felállította; ezen öt alosztályhoz még egy hatodikat is hozzászámít, melynek ide tartozását nem ismerhetem el. E hatodik alosztályban nem a kiterjedést, hanem a részek tekintetbe vételét látom, s ezért résztöbbesnek tartom, melyről még alább lesz szó. A mi az időben való kiterjedést jelentő többest illeti, ezt Böttcher három alosztályba osztályozta. Az első alosztályba tartozó többesek azt jelentik, a mi maradólalag hallatik, p. o. ברם „βαττολογία“, חרפות „állandó gúny és gyalázat“, בלמות, דהרות, שריקות „füttyölés.“ A másik alosztályba tartozók azt jelentik, a mi maradólalag látható, a mi állapot. Ide tartozó többesek: אתנים, בחורים, נעורים, נעורות, נעורים, בחורים, כלילות, בתולים, זקונים, עלומי, נעורות „gyermektelenség“, מוצאות, „eredet“, שנות, „álom“, נדודים, תנומות, „hánykódás.“ A harmadik alosztályba a maradólalag látható és érezhető, leginkább a fáradságos munkásság tartozik, p. o. קשרים „többszörös kötés“, דישוּב, „dészöv“, מרוחים, שלחים, „elválás“, תהנות, פקדים, „szemle“, שפמים, כפרים, „a kiengesztelés ünnepe“, „bebalzsamozás“, פתחים, מלאים, „intaglio munka“, צעצעים, „képfaragás“ stb.

A fogalmi kiterjedést jelentő többesek két alosztályra oszlanak. Az első alosztály azon fogalmakat jelenti, melyek a léleknek örömet, ijedséget vagy csodálatot okoznak, ilyenek: אשרי, אשרי, חמדות, מעדנות, מעדנים, ענבים, „kedvesség“, „szerelem“, ירדות, „szeretetreméltóság, רחמים, „könyörület“, כעסים, „irae“ (a k. II. k. 23-ik f. 26-ik v.-ben stb.) מסכת ברכות (ד' ז') „ban egy szép és szokott imádság e két utóbb említett kultöbbest magában foglalja, az ide vágó mondat így hangzik: יהי רצון מלפני שיכבש רחמי: „Legyen úgy a te akaratod Istenem! hogy kegyelmed

méltó haragodat túlnyomja. „תועפות אונים, fáradhatlanság“, „בנות, רעים, פלאים, פלאות, פלאים, רעים“ oly többesek, melyek csodálkozást okoznak. A másik alosztály részesülőkől képzett többesalakokat foglal magában, p. o. „בגרות, család“, „בגרות, בוגרים, ugyanaz; „הוללות, döre“, „הוללות, döreség“, „הבלים, összekötés“, „תקעים, kezesség“ és még több ide tartozó népies kitétel.

Ezután jön a species különbségét jelentő többes. A kultöbbsben álló névszó néha a nem különböző fajait jelenti, így p. o. a magyar nyelvben „füvek“ különböző füveket jelent, „pénzek“ = „különböző pénzfajok.“ Mózes 2. k. 30. f. 34-ik v.-ben előjövő „סמים, különböző fűszerfajok.“ K. G. c verset jól fordítja így: „Monda ismét az Úr Mózesnek: végy fűszerezeket“ stb.

Ezután jön a concret értelemmel bíró kultöbbs. Itt Böttcher négy alosztályt különböztet meg. Úgy az abstractképzés, mint a hím és nőnemű kultöbbs concret értelemmel bírhat. Abstractképzés concret értelemmel: „מהללת, קודעת, tisztelendő ismerős“, „ספרת, személynév, עמית, eredetileg „község“, később „embertárs.“ Az arab-

ban ide tartozó szó „خليفة, Chalif“, „علامة, igen nagy tudós“ stb. A kultöbbsesek első ide tartozó alosztálya a távoli és még homályosan látott tárgyat jelenti, p. o. „רננים, strucztyúk“, „בדים, csevegés“, „csevegő“, „hazug.“ A második alosztály a tisztelettel szemlélt tárgyat jelenti, p. o. „צרפים, ötvös“, „הרקרים, kenőcskeverő.“ A harmadik alosztályhoz a félelemmel szemlélt „איבי, ellenség és משלמות („boszúállás“) személynév tartoznak. A negyedik alosztály a „plur. excellentiae“-t foglalja magában. A zsidó nyelvtanítók ezen többest „בפחות רבני, pluralis virium“, „pl. virtutum“); „plur. excellentiae“, „plur. majestaticus“ újabb elnevezések (még a „plur. potentiae“ név megjegyzendő). Ide tartozó kultöbbsesek: „עשתרת, עשתרות, תרפים, בעלים, אדנים, אלהים, — עשתרת, עשתרות, תרפים, קדשים. Ezen többesalakok a polytheismus idejéből származtak át a későbbi időkre. Az ilyen alakok nehezen szoríthatók ki a népnyeiből, a monotheismus nem is vette üldözőbe, hanem a bennök rejlő értelmet a nagy, az erős, a hatalmas (الله تعالى) értelmével cserélte fel. A Genesis 4-ik f.-nek 26-ik verse: „ולשת גם-הוא ילד-בן ויקרא את שמו אנוש אז הוהל לקרא בשם יהוה K. G. fordítása szerint: „Sethnek is lón fia, kit nevezte Enosnak: akkor kezdetett az Úrnak neve segítségül hivatni.“ E vers utolsó része így fordítandó:

„akkor kezdetett Jehova neve hivatni.“ A Genesis 2-ik, 3-ik fejezetében gyakran előforduló יהוה אלהים nevezésben a népies fogalmat a monotheismus Istenről való fenséges fogalma mellett látjuk. Ezen egymás melletti használatból eredt az אלהים szó későbbi értelme, mint „pluralis majestatis.“ יהוה אלהים mellett úgy tetszett, mint ennek attribútuma. אלהי árami befolyás alatt támadt a későbbi bibliai nyelven. יהוה אלהים mellett használatban levén, e kettő közt való megkülönböztetés mintegy kínálta magát. אלהים-ban a népetymologia az אל gyökszót megtalálta, s így lett אלהים a népöntudatban, vagy legalább a tudósok agyában מדת הדין. Jehova nem mint a büntető, hanem mint a kegyelmes Isten (מדת הרחמים) imádatott. Így találjuk ezt a többi közt רש"י magyarázataiban.

A syr באדוני ימא אנה „az Úrra esküszöm.“

Az aethiops nyelv „plur. majestaticus“-ára nézve érdekes az, a mit Ewald „ueber eine zweite Sammlung aethiopischer Handschriften in Tübingen“ czímű értekezése végén egy jegyzetben mond : „Ich bemerke bei dieser Gelegenheit, dasz *amlák*, welches jetzt im aethiopischen nichts als Gott bedeutet, ursprünglich eine Pluralbildung ist und soviel als Mächtige oder Herren bedeuten musz; es entspricht also insofern ganz dem אלהים und stammt gleich diesem aus dem Heidenthume; daher neben ihm noch als bestimmterer Name des wahren Gottes *egziabchaer* erscheint, wie יהוה neben אלהים.

A Mózes 2-ik k. 28-ik f. 4-ik versében előforduló יאכננט helyett a cháld magyarázat דימינין szót tartalmaz; ez alakra nézve Levy következő megjegyzését helyesnek találom : „die Pl. Form scheint deshalb hier genommen um die Halacha anzudeuten, dass der Gürtel des hohen Priesters sich unterschieden habe von denen der gewöhnlichen Priester.“

A tigré nyelv a most említett concret értelemmel bíró kültöbbesekhez hasonló nyelvtüneményt mutat, *asker* „sereg“ és „katona“ (az arabban *عسكر*).

Ezután következik a résztöbbes (pluralis partitivus). Egykét szónál a kültöbbes alakja egy egésznek részeit jelenti, ez a résztöbbes. Ide tartozó példák : פנינים „gyöngysor“, כספים „ezüst darabok“ („pénzdarabok“), עצים „fadarabok“, בשרים „a hús részei“, מטרות „az esőcseppek“, נקדים „αλλυρίς“, דמים „kiontott vér“

tulajdonkép „vércseppek“, מים „víz“ (מים רבים „sok vízesépp“), ענבים „búzaszemek“, שערים „árpaszemek“, בשמים „szőlőszemek“ (ענב „szőlő“). ספרי דבי רב (פירוש קרח קכא)-ban következő mondat áll: שומע אני יתרום שבלים של המים וענבים מן היין וזתים מן השמן, זית „olajfa“ és „olajfagyümölcs“, יתים annyi, mint az előbbiek többese, de jelentheti az olajfagyümölcs szemeit is.

Végül még az egyesszám kultöbbsét hozom fel. Olshausen helyesen emlékeztet אניה többesére; אני אניות-tól megkülönböztendő, אניות סוחר „a kereskedő egyes hajói.“ A kereskedő hajórajat nem fog egyszerre szélnek bocsátni, — a kereskedést egyes hajók, de nem hajórajok tartják fenn.

GR. KUUN GÉZA.